

Osmanlı'da Modern Kimya Sanayisinin İnşasına Yönelik Bir Girişim: Hâmız-ı Karbon İmaline Mahsus Osmanlı Anonim Şirketi

An Initiative towards the Construction of a Modern Chemical Industry in the Ottoman Empire: The Hâmız-ı Karbon İmaline Mahsus Osmanlı Anonim Şirketi

MAKALE BİLGİSİ

ARTICLE INFO

Araştırma Makalesi

Research Article

Sorumlu yazar:

Corresponding author:

Ruhât Alp

Munzur Üniversitesi
rohatalp@hotmail.com

Başvuru / Submitted:

13 Mart 2024

Kabul / Accepted:

7 Mayıs 2024

DOI: [10.21021/osmed.1452110](https://doi.org/10.21021/osmed.1452110)

Atıf / Citation:

Alp, R. "Osmanlı'da Modern Kimya Sanayisinin İnşasına Yönelik Bir Girişim: Hâmız-ı Karbon İmaline Mahsus Osmanlı Anonim Şirketi", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 22 (2024): 286-315.

Benzerlik / Similarity: 17

Öz

1910 yılında tarih sahnesine çıkan "Hâmız-ı Karbon İmaline Mahsus Osmanlı Anonim Şirketi", II. Meşrutiyet'in liberal ve demokratik ortamı içerisinde kurulan şirketlerden biriydi. Ne var ki, fabrikasında başta hâmız-ı karbon (karbonik asit) ve oksijen olmak üzere çeşitli asitlerin üretimi yapan şirket, diğer şirketlerin ürün portföyleri ve ürettikleri hizmetlere nazaran, alanında tekti. Osmanlı topraklarında, Osmanlı vatandaşları tarafından kurulmuş, karbonik asit ve sair asitleri üretmeyi hedefleyen başka bir anonim şirket yoktu. Haddizatında bu durum, II. Meşrutiyet dönemi ekonomik hayatının canlılığını, esnekliğini, üretkenliğini ve çeşitliliğini çarpıcı bir şekilde gözler önüne sermekteydi. Kaldı ki modern ve endüstriyel kimya alanında sağlam bir donanım, teknoloji ve altyapı gerektiren bu girişim, Osmanlı topraklarında modern bir kimya sanayinin kurulması noktasında da önemli bir adımdı. Bu bağlamda bu makalede, modern kimya ilminin gelişim süreci, Osmanlı literatüründe "hâmız-ı karbon" meselesinin ne şekilde ele alındığı, XX. yüzyılın başlarında Osmanlı kimya sanayisinin halihazırda gösterilmeye çalışılacak ve Osmanlı arşiv belgeleri ışığında "Hâmız-ı Karbon İmaline Mahsus Osmanlı Anonim Şirketi"nin kuruluş ve fesih süreçlerine değinilecektir. Faaliyet yürüttüğü alan ve ürün yelpazesi ciddi bir uzmanlaşma ve profesyonelliği zorunlu kılan böyle bir şirketin varlığının kuvveden fiile çıkarılması, kuşkusuz Osmanlı iktisat ve üretim tarihine mütevazı bir katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Modern Kimya, Anonim Şirket, Kimya Sanayi, Karbonik Asit.

Abstract

The "Hâmız-ı Karbon İmaline Mahsus Osmanlı Anonim Şirketi", which appeared on the stage of history in 1910, was one of the companies established in the liberal and democratic environment of the Second Constitutional Monarchy. However, the company, which produced various acids, especially carbonic acid and oxygen, in its factory, was unique in its field compared to the product portfolios and services provided by other companies. There was no other joint stock company established by Ottoman citizens in the Ottoman territory aiming to produce carbonic acid and other acids. In fact, this situation dramatically revealed the vitality, flexibility, productivity and diversity of the economic life of the second Constitutional period. Moreover, this initiative, which required solid equipment, technology and infrastructure in the field of modern and industrial chemistry, was an important step in establishing a modern chemical industry in the Ottoman lands. In this sense, in this article will try to explain the development process of modern chemistry, how the issue of "carbonic acid" was handled in the Ottoman literature, the current state of the Ottoman chemical industry in the early twentieth century and in the light of Ottoman archive documents, the establishment and dissolution processes of the "Hâmız-ı Karbon İmaline Mahsus Osmanlı Anonim Şirketi" will be discussed. The disclosure of the existence of such a company, whose field of activity and product range required serious specialization and professionalism, will undoubtedly make a modest contribution to the history of Ottoman economics and production.

Keywords: Ottoman, Modern Chemistry, Joint Stock Company, Chemical Industry, Carbonic Acid.

Giriş

Kâmûs-ı Turkî'de “*ecsâmın terkebât ve tahavvülâtından bahs eden fen*”¹ olarak tanımlanan kimya doğada yer alan maddelerin yapılarını, niteliklerini, bileşimlerini, tepkimelerini, dönüşümlerini, birleşim ve üretim yöntemlerini inceleyen bir bilim dalıdır. Johnston'a göre kimyacı (the chemist), doğada bulunan organik ve inorganik maddelerin çeşitliliğini inceler; maddeleri analiz eder; maddelerin bileşenlerini belirler; onları bileşenlerinden yeniden oluşturur ve dış koşullardaki değişime ve diğer maddelere göre davranışlarını araştırır.²

Braudel'in “medeniyet” tanımına uygun bir şekilde, tüm insanlığın katkılarıyla gelişen ve güncellenen kimya ilmi³, haliyle insanların doğal malzemeleri amaçlarına uygun olarak dönüştürmeye başlamasıyla ortaya çıkan birikim üzerinden şekillenmiştir. İnsanoğlu, yiyecekleri korumak için tuz kullanarak ve mağara resimlerinde veya giysilerde boyalardan faydalanarak zaten çok erken devirlerden itibaren kimya ile ilişki içerisindeydi. Tarihin en eski kayıtlarında şarap ve sirkenin hazırlanması, çömlekçilik sanatları, temel metalurji, cam yapımı ve boyama teknikleri hakkında veriler mevcuttu.⁴ Parrington'a göre, ilk kimyasal işlemler, herhangi bir teorik altyapıya dayanmaksızın metallerin çıkarılması, işlenmesi ve çömlek imalatı ile ilgiliydi.⁵

Neolitik çağda ortaya çıkan devrim niteliğindeki yerleşik yaşam modeli, kimya alanıyla da doğrudan ilgili olan çeşitli zanaatları husule getirdi. Bu yeni yaşam tarzının dayattığı mesleki uzmanlaşma ve toplumsal işbölümü yeni kimyasal yöntemlerin icadını ve icrasını zorunlu kıldı. Öyle ki kimya teknolojisinde radikal bir gelişme olan metallerin eritilmesi, taş devrini bitirerek bronz ve demir çağlarına geçişi hazırladı. Ateş, ilk kimyasal teknolojilerin çoğunda kullanıldı.⁶

Thorpe'a göre, Mısırlılar kimyayı her zaman ilmî ruhla ele aldılar; onlar tarafından gerçekleştirilen kimya operasyonları, üretim süreçlerinin doğası gereğiydi; karakter olarak ampirik ve sonuç olarak faydacıydı.⁷

Antik Yunanlılar da kimya biliminin gelişimine büyük katkılarda bulunmuşlardı. Filozoflar maddenin kökeni ve doğasını sorgulamış; varoluşun temel ilkesi, başlangıcı ve elementler üzerine kayda değer çalışmalar yapmışlardı. Platon tarafından da benimsenmiş dört element doktrini Aristoteles tarafından geliştirilmişti.⁸

Kimya ilmine önemli bir katkı da “*metal dönüşümünü ve iksir yapımını hedeflediği için aynı zamanda kimya işlemlerini ve metalurji süreçlerini kapsayan bir laboratuvar*” etkinliği olarak da tanımlanan “simya” öğretisi ve pratiğinden gelecekti.⁹ Moore'un nazarında, Orta Çağ'ın en önemli entelektüel belirtisi: adi metalleri altına dönüştürme sanatı olarak da tanımlanabilecek simyanın

¹ *Kâmûs-ı Turkî*, Hazırlayan: Şemseddin Sami (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2005), 1227.

² John Johnston, “The History of Chemistry”, *The Scientific Monthly*, Volume: 13, No: 1 (July 1921): 5.

³ Braudel, “ortak zihniyetler” olarak tanımladığı uygarlıkların, komşularından her gün birşeyler aldığı ve bunları yeniden yorumladığı, özümlediği kanaatindedir. Her uygarlığı, mal yüklenen bir tren garına benzetir: “*Mallar sürekli gelmekte, başkaları sürekli gitmektedir*” (Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: İmge Kitabevi, 1996, 45,54).

⁴ F. J. Moore, *A History Of Chemistry* (New York: McGraw-Hill Book Company, 1918), 1.

⁵ J. R. Parrington, *A Short History of Chemistry*, 3 ed. (London: MacMillan & Co., 1960), 1.

⁶ John Hudson, *The History of Chemistry* (New York: Chapman&Hall, 1992), 1.

⁷ Thomas Edward Thorpe, *History of Chemistry*, Volume: I (London: G. P. Putnam's Sons, 1909), 2.

⁸ Antik Yunan dünyasında Thales, Herakleitos ve Anaksimenes gibi filozofların varlık kuramı bağlamında ve kavramsal bir çerçevede ele aldığı “ana madde” teorisi zamanla yerini “dört element” veya unsur (anasır-ı erbaa) teorisine bırakmış ve “atom” kavramı da felsefi bir içerik yüklenerek ele alınmıştır (Thorpe, *a.g.e.*, 19-27).

⁹ Ayten Koç Aydın, “Simya”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 37 (İstanbul 2009), 218.

yükselişi ve yayılışıydı.¹⁰ Simya literatürü abartılı retorik ve mistik sembolizmle doluydu. Aristotelesçi fikirlerden ilham alan simya, Yunan ve Doğu felsefelerinden, mistisizm unsurlarından ve Mısır teknolojisinden beslendi. Simya, esasen metalurji çalışmalarının bir uzantısıydı.¹¹

Hudson'a göre, simyacılar ilk laboratuvar çalışanlarıydı ve onların asıl amacı baz metalleri altına dönüştürmektir. Simya ilk kez İskenderiye'de uygulandı ve simyanın Helenistik evresi, İslam'ın ortaya çıkışına kadar sürdü. Müslüman alimler, VII. yüzyıldan sonraki 500 yıl boyunca simyanın önde gelen uygulayıcıları oldular. Simya modern kimyanın başlangıcıydı, kaldı ki kimya birçok laboratuvar tekniğinin gelişimini simyaya borçluydu.¹²

Müslümanlar kimya disiplini ve simya ile erken bir tarihte tanışmışlardı. Sezgin, İkinci Emevî hükümdarının oğlu Şehzade Hâlid b. Yezid'in (ö. 720'den sonra) simya sanatına mesai harcayan ilk kişi olduğu ve kuvvetle muhtemel astronomi, tıp ve simya ile ilgili kitapların çevirilerini desteklediği kanaatindeydi.¹³ Kimya tedricen ve çarpıcı bir biçimde Müslümanlar arasında deneysel bir bilim haline gelecekti; boraks ve sal amonyak gibi Antik Çağ'da bilinmeyen maddeler Arap kimyagerler tarafından hazırlandı.¹⁴ İranlı hekim ve simyacı Razi (ö. 925), kimyasal maddeleri mineral, bitkisel, hayvansal ve türevleri olarak sınıflandırdı.¹⁵

İslam kimyacıları nitrik asit, sülfürik asit, hidroklorik asit gibi maddeleri kullanmakla birlikte, potasse, nişadır ruhu ve tuzu, cehennem talaşı (nitrate d'argent), süleymanî, (chlorhyd de mercure), rasib-i ahmerî (oxyaye de mercure), milhül-tartirî (tartrate), güherçile (nitrate de potasse), zac-ı ahdar (sulfure de fer) alkali (soda alcali) gibi daha önce bilinmeyen birçok kimyasal karışımı bulup geliştirmişlerdi.¹⁶

Simyadan modern kimya ilmine geçişte asıl dönüm noktası: Batılıların "Geber" olarak tesmiye ettiği Müslüman Simyacı Câbir ibn Hayyan'ın (ö. 815) IX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaptığı çalışmalarıdır. Bu çalışmalarda, maddelerin saflaştırılmasına diğer bir deyişle sülfürik, nitrik ve hidroklorik asit karışımları gibi mineral asitlerin damıtılmasına yönelik ileri ve modern yöntemler ortaya konuluyordu. Bu bakımdan, "modern kimyanın kurucusu" olarak da kabul edilen Câbir¹⁷, bilimsel araştırmalarında buharlaştırma, damıtma ve kireçleştirme yöntemlerinden mahirane bir şekilde yararlanacaktı.¹⁸

XVI. ve XVII. yüzyıllar, bugün "modern kimya" olarak tanımlanan sürecin başlangıcı oldu. Bu dönemde metalurji alanında büyük ilerlemeler kaydedildi: Cevherlerden metaller çıkartıldı ve ilk sistematik nicel deneyler gerçekleştirildi. 1661'de İngiliz Kimyager Robert Boyle (ö. 1691), havanın basıncı ile hacmi arasındaki ilişkiyi açıklayan *The Skeptical Chymist* isimli kitabını yayınladı. Daha

¹⁰ Moore, *a.g.e.*, 10.

¹¹ Simyanın tarihsel gelişim süreci hakkında bkz. (Hudson, *a.g.e.*, 16-34; Fathi Habashi, "The Age of Alchemy History of Chemistry, Metallurgy, And Civilisation", *Interdisciplinary Science Reviews*, 23/4 (1998): 348-361; Aydın, *a.g.m.*, 218-220).

¹² Hudson, *a.g.e.*, 16.

¹³ Fuat Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik*, Cilt: IV, Çev., Abdurrahman Aliy-Eckhard Neubauer (Ankara: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2008), 97.

¹⁴ Bryan Bunch-Alexander Hellemans, *The History of Science And Technology* (New York: Houghton Mifflin Company, 2004), 95.

¹⁵ Bunch- Hellemans, *a.g.e.*, 108.

¹⁶ Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, Cilt: II, Çev., Nejdet Gök (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 148.

¹⁷ Esin Kahya, *Câbir b. Hayyan/Modern Kimyanın Kurucusu* (İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1995).

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Hüseyin Gazi Topdemir, "Câbir İbn Hayyân", *Bilim ve Teknik* 534 (Mayıs 2012): 72-75.

da önemlisi Boyle, elementi kimyasal yollarla iki veya daha fazla basit maddeye ayrıştırılmayan madde olarak kurguladı. Bu sayede, çoğu metal olan çok sayıda element tanımlanabildi.¹⁹

XVII. yüzyılda kimya, artık bağımsız bir bilim disiplini haline gelecek ve kimyaya ait düşünce ve felsefe kalıpları ortaya çıkacaktı. XVIII. yüzyılın ortalarında ise Avrupa’da bir “kimya devrimi” yaşanacak, XIX. yüzyılda güç toplayacak ve XX. yüzyılda gelişimine tüm hızıyla devam edecekti.²⁰

Öte yandan, Endüstri Devrimi ile modern kimya disiplini arasında doğrudan bir ilişki vardı. Bu disiplin, Endüstri Devrimi’nin temel bileşenlerinden birisiydi. Nitekim devrim, modern kimya teknik ve yöntemlerinin üretime yansıtıldığı bir süreç olduğu kadar kimya ilmi ve endüstrisinin gelişimini ve kurumsallaşmasını da tetikledi.

Kimyasalların üretimi, XVIII. yüzyılda gelişmekte olan yeni endüstrilerin ihtiyaçlarını karşılamak için rasyonel bir temelde ve sistematik olarak arttı. Silah, ilaç, gıda, kozmetik, boya, cam, deri tekstil, inşaat ve metalürji sektörlerinde büyük ölçüde temel inorganik kimyasalların tedarikine ihtiyaç duyuluyordu. Tekstil, kâğıt ve cam için sodyum karbonat; tekstil ve kâğıt için beyazlatıcı ve sabun için sodyum hidroksitin yanı sıra kömür gazı, amonyak, benzen, fosil yakıtlar, fenol, fosfat, piritler, çamaşır suyu, kostik, güherçile gibi maddeler de çeşitli sektörlerde kullanılmaya başlandı.²¹

1790'a gelindiğinde birçok kimyacı oksijenin yanma teorisini kabul edecek; kimya terminolojisi yeniden düzenlenecek, modern bir element kavramı oluşturulacak ve kimyayı yeni yöntem ve usullerle çözümleyen ilk ders kitabı ortaya çıkacaktı.²²

Dahası Fransız Kimyacı Nicolas Leblanc'ın (ö. 1806) adını taşıyan yöntemle üretilen soda külü (sodyum karbonat) ilaç, yiyecek, kozmetik endüstrileri ve metalürjik üretim süreçlerinde kullanılacaktı. Leblanc sistemi, Britanya'nın soda fabrikalarının gerçek anlamda entegre bir endüstriye dönüştürülmesinde etkili oldu. İngiltere, kimya endüstrisini “Leblanc yöntemi” üzerine kurdu.²³ 1810’da, Fransa sanayisi yılda 20.000 ton sülfürik asit, 10.000-15.000 ton Leblanc soda²⁴ ve 600 ton hidroklorik asit üretebilecek kapasiteye ulaşmıştı.²⁵

Mezkûr disiplinde yaşanan gelişmeler, XIX. yüzyılda hız kaybetmeden devam edecek; özellikle atom ve element sahalarında muazzam ilerlemeler yaşanacaktı. John Dalton (ö. 1844) 1808’de ortaya koyduğu atom teorisiyle bu alanda çığır açacak ve elementleri simya simgelerinden farklı olarak yeni ve basit sembollerle gösterecek²⁶; Eugene Goldstein (ö. 1930) radyasyonu tanımlamak için “katot ışınları” terimini icat edecek; Wilhelm Conrad Röntgen (ö. 1923) x-ışınını keşfedecek; Dimitri Mendeleev (ö. 1907) 1869 yılında oluşturduğu periyodik tabloda 63 elementi artan atom kütlelerine göre dikey olarak sıralayacak; Marie Curie (ö. 1934) radyoaktivite alanında yaptığı öncü

¹⁹ “A Brief History of Chemistry”, erişim 13.Ekim, 2023, <https://chem.libretexts.org>.

²⁰ Fred Aftalion, *A History of The International Chemical Industry*, Translated by Otto Theodor Benfey (Philadelphia: Chemical Heritage Press, 2001), XV.

²¹ *The Chemical Industry*, Editors: David H. Sharp and Trustham F. West (London: Published for the Society of Chemical Industry, 1982), 20-21; Aftalion, *a.g.e.*, 1-101.

²² Hudson, *a.g.e.*, 61.

²³ Aftalion, *a.g.e.*, 15.

²⁴ Sodyum karbonat. Fransız Kimyager Nicolas Leblanc, “Leblanc yöntemi” olarak da bilinen usulle 1791’de sofrata tuzunu (sodyum klorür) sodyum karbonata dönüştürdü ve işlemin patentini aldı (“Alkali”, erişim 18 Ekim, 2023, <https://www.britannica.com>).

²⁵ Aftalion, *a.g.e.*, 14.

²⁶ Habashi, *a.g.m.*, 360.

çalışmalar sonucunda polonyum ve radyumu keşfedecek; Ernest Rutherford (ö. 1937) da radyoaktivite üzerine önemli araştırmalar yapacaktı.²⁷

Kaldı ki XIX. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı terminolojisinde “hâmız-ı karbon” olarak tesmiye edilen ve karbondioksit ile su moleküllerinin birleşiminden oluşan “karbonik asit gazı”nın bileşik yapısının keşfi, tanımlanması, üretimi ve endüstriyel üretim süreçlerinde kullanımı bakımlarından da önemli gelişmeler yaşanacaktı.

Şöyle ki ilkin, Belçikalı bilim insanı John Baptist Van Helmont (ö. 1644) “gas sylvestre” adını verdiği karbonik asit gazının doğru tanımını yapmış, gazın şarap ve biranın fermantasyonu sırasında kireçtaşı ve potaslardan üretilebildiğini ve vücutta ve toprakta dahi oluşabildiğini göstermişti.²⁸

Çağdaş kimyanın kurucularından addedilen Fransız Kimyacı Antoine Lavoisier (ö. 1794) ise yaptığı deneyler sonucunda karbonik asidin karbon ve oksijenin birleşmesinden oluştuğunu keşfetti ve ağırlığı yoluyla bileşimini belirledi.²⁹

XVIII. yüzyılda İngiliz Kimyacı Joseph Priestley (1733-1804) ise oksijen gazını ve süreci tam olarak anlayamasa da karbondioksitin suda çözünerek sodalı suya (soda) dönüştüğünü keşfetti. Böylece, milyarlarca dolarlık gazlı meşrubat endüstrisinin kurucusu oldu.³⁰

Bu gelişmeler neticesinde karbonik asit, çeşitli kimyasal maddelerin üretim süreçlerinde kullanılmaya başlandı. Ancak asıl kullanım alanı, gazlı içecekler sektörüydü. Gazlı içecek terimi giderek “karbonik asit” içeren içecekler için kullanılan genel bir terim haline geldi. Gazoz, soda, meşrubat imalatı ve ticareti için Avrupa ve Amerika’da mezkûr asidin üretimiyle iştigal edecek fabrika ve şirketler kurulmaya başlandı.

Son tahlilde, Batı dünyasında modern kimya disiplininin yükselişi ve bu disiplinin ortaya koyduğu yeni bulgu ve verilerin üretim süreçlerine aktarımı, Osmanlı Devleti’nde de yankısını bulacaktı. Bunun mikro ölçekli ancak somut göstergelerinden birisi, 1910 yılında İstanbul’da, “Hâmız-ı Karbon İmaline Mahsus Osmanlı Anonim Şirketi”nin kuruluşuydu.³¹ Şirket, hâmız-ı karbon imalinin yanında oksijen, bazı asitler ve maden suları üretmeyi planlıyordu. Osmanlı vatandaşları tarafından kurulan şirket, hâmız-ı karbon üretimi noktasında alanında tekti. Diğer bir deyişle, Osmanlı tebaası tarafından Osmanlı topraklarında kurulmuş böyle bir ürün yelpazesine sahip ikinci bir şirket yoktu.

1. Osmanlı Literatüründe Hâmız-ı Karbon Gazı Konusunun Ele Alınışı

Eğitim ve öğretim faaliyetleri, modern kimya, fizik, zooloji ve botanik gibi disiplinlerin Osmanlı topraklarına girişinde etkili olmuştur. Eğitimi modern standartlarda icra etme arayışı, Osmanlı reform çabalarının önemli bir parçasını oluşturmuş; güncel teorik, bilimsel ve teknik bilgiler Osmanlı okullarında okutulan kitaplara nerdeyse eşzamanlı bir şekilde yansıtılmıştır. Öyle ki yeni ve muasır bir vizyon doğrultusunda 1839’da açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne’de kimya dersleri 1839-1844 yılları arasında Mehmed Emin Derviş Efendi (Paşa) tarafından verilmişti. Ayrıca, burada 1844’te kârgir dersaneli bir kimyahaneye de inşa edilmiş ve kimyahanenin

²⁷ Hudson, *a.g.e.*, 129-130, 160, 164-168.

²⁸ Thorpe, *a.g.e.*, 63-64.

²⁹ Moore, *a.g.e.*, 51.

³⁰ Thorpe, *a.g.e.*, 101-102; “A Brief History of Chemistry”, erişim 13 Ekim, 2023, <https://chem.libretexts.org>.

³¹ Bundan sonra HKİMOAŞ.

laboratuvarında 1870 yılına kadar ücretsiz analizler yapılmıştı. XIX. yüzyılın son çeyreğinde Tıbbiye dışında Gümrük kimyahânelerinde de kimyasal analizler icra edilmişti. II. Abdülhamid devrinde (S. 1876-1909) Yıldız Sarayı'nda özel bir kimya laboratuvarı kurulmuş, Cihan Harbi sürecinde ise Alman kimyagerlerin katkılarıyla kimya enstitülerinin kurulması karara bağlanmış ve yine Alman kimya ekolünün etkisiyle 1917'de kimyager yetiştirmek üzere ilk kez Kimya İhtisas Zümresi oluşturulmuştu.³²

Bu gelişmelerin yanı sıra, XIX. yüzyıldan itibaren hâmız-ı karbon gazının yapısı, nitelikleri, formülü, üretim süreci ve daha da önemlisi sanayi ve ticaret sektörlerinde kullanımı hakkında bilgiler Osmanlı literatüründe işlenmeye başlandı. Kimya üzerine kaleme alınan gerek telif gerekse de tercüme eserlerde, mezkûr gazla ilgili ansiklopedik ve akademik bilgilere yer verildi.

Mesela, Mekteb-i Tıbbî-i Mülkiye Seririyat-ı Emraz-ı Hariciye Mualliminin Muavinliği ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniyye azalığı gibi görevlerde bulunan Sakızlı Mehmed Hayreddin Paşa (ö. 1912) Fransız kimyagerler Theophile-Jules Pelouze (ö. 1867) ve Edmond Fremy'nin (ö. 1894) modern kimya üzerine yazdığı *Abrege de Chimie* isimli eserini *Zübdetü'l-Kimya* ismiyle tercüme etmişti. Eserde hâmız-ı karbon gazı "Hal-i Tabîisi", "Hâmız-ı Karbon-ı Havâî", "Hâmız-ı Karbon Gazının İstihsâli" ve "Hâmız-ı Karbon-ı Mâyî ve Sulb" alt başlıkları altında ele alınmıştı.³³

Hâmız-ı karbon gazı hakkında ilmî malumatı havi bir diğer çalışma, Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane Teşrih-i Tafsîli-i Hayvanî Muallimi, Cemiyet-i Tıbbiyye-i Osmaniyye Aza-yı Müdavimesinden ve Mekteb-i Sanayi Hikmet ve Kimya Muallimi Sağ Kolağası Hasan Vahid Bey tarafından kaleme alınan ve ilk cildi H. 1296/M. 1878 tarihinde basılan *Usul-i Kimya-i Sanayi* 'ydi.³⁴ Kitapta, hâmız-ı karbon gazının doğada bulunduğu yerler, kullanıldığı alanlar, üretim süreci, bazı maddeler ile karışımı sonucunda geçirdiği değişimler, içeriği, nitelikleri, insan sağlığına tesiri ve tehlikeleri gibi konular hakkında bilgiler verilmişti. Hasan Vahid Bey'in aktardığı bilgilere göre, hâmız-ı karbon eklenmiş "sulara sunî gazlı sular" denilmekteydi; bu suları içeren şişelerin ağızlarını sıkıca kapatmak ve "tıpasının üzerini demir tel veya sicim ile güzelce bağlamak" gerekmekteydi; hâmız-ı karbon içeren sular "hoşça ve ekşi lezzetlice olduklarından limonata ve envâi şuruplara" bu gaz katılarak ticarete satışı yapılmaktaydı ki "gaz limonatası da bu neviden olup gerek bu limonatanın ve gerek şampanya ve bira denilen arpa suyunun terkiibinde" de hâmız-ı karbon bulunmaktaydı; şişelerin ağızları açıldığında "mantarları şiddetle fırlayıp hâmız-ı karbon dahi kaçmak istediğinden" sular köpürmekteydi.³⁵

Mekteb-i Harbiye-i Şahane Kimya Muavini ve Sunuf-ı Baytariye Kıtabet Muallimi Piyade Yüzbaşı Aziz Mahmud bin Abdullah ve Mekteb-i Harbiye-i Şahane ve İdadi-i Mülkiye Kimya Muallimi Tabib Binbaşı Abdi bin Raif beyler ise Fransız kimyager ve Eczacı Edouard Grimaux'un (ö. 1900) inorganik kimya üzerine kült eseri *Chimie Inorganique Elementaire*'i, *Kimya-yı Gayri-Uzvi* ismiyle H. 1307/M. 1890 yılında tercüme etmişlerdi. Tercümede, "Hâmız-ı Karbon" başlığı altında gazın formülü, doğal hali, rengi, ağırlığı, hareketliliği, sıvı hale geçiş süreci, sıcaklık değişimlerinde ve diğer maddeler ile karıştırıldığında geçirdiği kimyasal reaksiyonlar, tadı, canlılara

³² Emre Dölen, "İstanbul'da Kimya Eğitimi", *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, Editör: Çoşkun Yılmaz, 9 (İstanbul: 2015), 140-145.

³³ Pelouze, *Zübdetü'l-Kimya*, Mütercimi: Sakızlı Mehmed Hayreddin (İstanbul: H. 1291), 118-120.

³⁴ Hasan Vahid, *Usul-i Kimya-i Sanayi* (İstanbul: H. 1296). Kitabın kapak kısmında ayrıca "Mekteb-i Şahane Şakirdânına Mahsûstur" ifadesi yer almaktadır.

³⁵ Hasan Vahid, *a.g.e.*, 103. Gazın ele alındığı metnin tam çevirisi için bkz. (ek-1).

ve insan sağlığına olan tesirleri gibi hususlara değinilmiş³⁶; sunî gazlı meşrubatların “*kuvvetli bir tazyik tahtında gaz hâmız-ı karbon ile*” dolu bir sıvı olduğu belirtilmiş; hâmız-ı karbonun ekşimtirik tadının “gazlı sulara” serinletici bir etki bıraktığı ve bu suların meşrubât gibi kullanıldığı bildirilmişti.³⁷

Burdurlu Mehmet Hayati'nin inorganik kimya üzerine yazdığı ve 1915 yılında basılan *Kimya-yı Gayr-i Uzvi* isimli eserinde de hâmız-ı karbon teması ilmi bir açıdan ele alınmıştır. “Karbonun Müvellidü'l- Humuza ile Mürekkebâtı” başlığı altında hâmız-ı karbonun üretimi, bileşimi, formülü, nitelikleri, geçirdiği değişimler, reaktif yapısının yanı sıra “Bila-Ma Hâmız-ı Karbon” başlığı altında su içermeyen hâmız-ı karbon gazının doğal durumu, ne şekilde üretildiği, nitelikleri, yapısı, kimyevî ve reaktif durumu, kullanım alanları ve beden kontrolüne olan tesirlerine değinilmişti.³⁸ Burdurlu M. Hayati'nin verdiği bilgilere göre, hâmız-ı karbon içeren maden sularının ve diğer meşrubatların basınç aracılığıyla ortaya çıkan eriyikleri uyarıcı ve hazmettirici olarak sağlık sektöründe kullanıldığı gibi hâmız-ı karbon ayrıca gazoz imalinde, boya katkı maddesi (üstübeç) şeklinde, şeker fabrikalarında ve ticarete sıvı soğutmada dahi kullanılmaktaydı:

“İstimâli: Hâmız-ı karbonu havi birçok maden suları, sair meşrubatta tazyik ile olan mahlûlleri münebbih ve muhazzim gibi tababette istimal olunur. Sanayide gazoz imalinde, üstübeç imalinde, şeker fabrikalarında istimal olunduğu gibi çelikten kaplar derununda ticarete bulunan mâyîi şiddetli bürûdet edinmek için ve keza muharrik gibi kullanılmaktadır”.³⁹

Netice itibariyle, Osmanlı Devleti'nde HKİMOAŞ'ın II. Meşrutiyet akabinde kuruluşunu sağlayacak ilmî birikim Osmanlı topraklarında mevcuttu. Bu gazın içeriği, formülü, sanayide kullanım şekli ve amacı bilhassa Osmanlı talebesine yönelik olarak yazılan ders kitaplarında kayıtlıydı.

2. XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Kimya Sanayisine ve Şirketlerine Genel Bir Bakış

HKİMOAŞ'ın kurulduğu yıllarda, Osmanlı'da Batı standartlarında modern ve güçlü bir kimya sanayinin var olduğu söylenemez. XIX. yüzyıldan beri birtakım hamle ve girişimlerde bulunulsa da istenilen sonuçların alınmadığı aşikardır. Ancak Osmanlı topraklarında zayıf ve kurumsallaşmamış bir kimya sanayinin varlığına dair somut kanıtlar da yok değildir.

Mesela, Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından hazırlanan *1329, 1331 Seneleri Sanayi İstatistiki*, HKİMOAŞ faaliyetlerine devam ettiği bir dönemin ticarî potansiyellerini ve endüstriyel varlığını yansıtan önemli malumatı havidir.⁴⁰ 1913 ve 1915 yıllarına yönelik olarak İstanbul, İzmir, Manisa, Bursa, İzmit, Karamürsel, Bandırma ve Uşak şehirlerini kapsayan sayımın sonuçları⁴¹, 1917 yılında yayınlanmıştır.

³⁶ Eduard Grimaux, *Kimya-yı Gayr-i Uzvi*, Cild-i Evvel, Mütercimleri: Aziz Mahmud-Abdi Bin Raif (İstanbul: Karabet Matbaası, 1307), 354-359. Kitapta “hâmız-ı karbon” bahsinin geçtiği kısmın çevirisi için bkz. (ek-2).

³⁷ Grimaux, *a.g.e.*, 357.

³⁸ Burdurlu M. Hayati, *Kimya-yı Gayr-i Uzvi*, Tab'-ı Sâni (Dersaadet: Kanaat Matbaası, R. 1331), 240-245.

³⁹ Burdurlu M. Hayati, *a.g.e.*, 244.

⁴⁰ Osmanlıda modern istatistik ve sayısallaştırma sürecinin tarihsel gelişimi için bkz. (Zafer Toprak, “Osmanlı Devleti'nde Sayısallaşma ya da Çağdaş İstatistiğin Doğuşu” *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik* (içinde), Derleyenler: Halil İnalçık ve Şevket Pamuk (Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000), 95-112.

⁴¹ Toprak, *a.g.m.*, 102-103. Mezkûr çalışmanın eksiklikleri ve çalışma sürecinde yaşanan sorunlar için bkz. (Toprak, *a.g.m.*, 103).

Yedi sanayi kolunun çeşitli şubelerine dair önemli verilerin yer aldığı istatistikte, kimya sanayisi “yağ üretimi/yağ istihsalatı”, “sabun imalatı”, “palamut özü üretimi/palamut hülhasası istihsalatı” ve “sair kimyasal üretim/istihsalat-ı saire-i kimyeviyye” başlıkları altında dört şubeye ayrılmıştır (tablo 1).

Tablo 1.⁴² 1913 ve 1915 Yıllarında Osmanlı Devleti’nde Faaliyet Gösteren Sanayi Kuruluşlarının Sayısı

Sanayi Kolları	1913 Yılında Asli ve Tali Müessese Sayısı	1915 Yılında Asli ve Tali Müessese Sayısı
Gıda Sanayii (Değirmencilik, makarnacılık, şekercilik ve tahin imalatı, konservecilik, bira imalatı, buz imalatı, tütün imalatı)	76	78
Toprak Sanayii (Tuğlacılık, kireç imalatı, çimento imalatı, çimento mamulâtı, porselen imalatı ve elmastraşçılık)	20	21
Deri Sanayii (Debagat)	12	13
Ağaç Sanayi (Marangozluk, kutu imalatı, diğer ağaç sanayii)	19	24
Dokuma Sanayii (Yün iplik imalatı ve yün dokuma, pamuk ipliği imalatı ve pamuk dokuma, ham ipek imalatı, ipek dokuma, diğer dokuma imalatı)	75	78
Kırtasiye Sanayii (Sigara kâğıdı imalatı, matbaa ve diğer kâğıt imalatı)	55	55
Kimya Sanayii (Yağ üretimi, sabun imalatı, palamut özü üretimi, diğer kimyasal üretim)	12	13
Toplam	269	282

Kaynak: *Ticaret ve Ziraat Nezâreti / 1329, 1331 Seneleri Sanayi İstatistiği* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333-1917), 12-13.

Yedi sanayi grubu arasında gıda sektörüne ait aslî kuruluşlar toplam aslî kuruluşların %28,6’sını oluşturuyordu. İkinci sırada %27,5’lik bir oranla dokuma sektörü; üçüncü sırada 19,4’lük bir oranla kırtasiye sektörü; dördüncü sırada %9,0’lık bir oranla ağaç sanayii; beşinci sırada %6,4’lük bir oranla toprak sanayii; altıncı sırada 4,9’luk bir oranla dericilik sektörü ve yedinci sırada %4,1’lik bir oranla kimya sektörü gelmekteydi.⁴³

1915’te kimya sanayiinde faaliyet gösteren 11 kuruluşun 4’ü anonim şirketlere, 7’si şahıslara aitti.⁴⁴ Kimya sanayisinde “yağ istihsalatı” alanında faaliyet gösteren 4 müesseseden biri anonim şirkete, üçü özel şahıslara; “sabun imalatı” alanında faaliyet gösteren 2 müessese de özel şahıslara; “palamut hülhasası istihsalatı” alanında faaliyet gösteren 2 müesseseden biri anonim şirketlere diğeri

⁴² Tablodaki veriler istatistikte yer alan “1. cetvel”den derlenmiştir.

⁴³ *Ticaret ve Ziraat Nezâreti / 1329, 1331 Seneleri Sanayi İstatistiği* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333-1917), 14. Gıda sektöründe değirmencilik sanayisinin gelişimi hakkında bkz. (Salih Başkutlu, *Osmanlı Devleti’nde Değirmencilik Endüstrisi ve Buhar Değirmenleri* (İstanbul: Libra Yayınları, 2022), 19-293; Salih Başkutlu, “Klasikten Moderne Osmanlı Değirmenciligi, *Kadim 3* (Nisan 2022): 209-240).

⁴⁴ *Ticaret ve Ziraat Nezâreti / 1329, 1331 Seneleri Sanayi İstatistiği*, 15 (3. cetvel).

özel şahıslara ve “istihsalat-ı saire-i kimyeviyye” alanlarında faaliyet gösteren 3 şirketin ikisi anonim şirketlere biri özel şahıslara aitti.⁴⁵

Kimya sanayisinin mezkûr alanlarında 9 adet buhar makinesi ve 4 adet içten yanmalı motor 821 beygir gücü kapasiteyle çalışmakta⁴⁶; 1913 yılında 417 kişi, 1915 yılında ise 131 kişi istihdam edilmekte⁴⁷; 1913'te 16.935.693 kuruş, 1915'te 16.997.286 kuruş değerinde üretim ve imalat yapılmaktaydı.⁴⁸

Ayrıca, istatistiğin “istihsalat-ı saire-i kimyeviyye” isimli bölümde İstanbul'da faaliyet gösteren üç kuruluşa dair önemli veriler kayıtlıdır. Bu kuruluşlardan birisi HKİMOAŞ'ye aitti ve hâmız-ı karbon üretmekteydi (tablo 2).

Tablo 2. 1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistikine Göre Osmanlı Devleti'nde Kimyasal Üretim Yapan Bazı Fabrika ve Anonim Şirketler

İsmi	Kurulduğu Yer	Kuruluş Tarihi	Üretimini Yaptığı Madde ve Ürünler
Borkard İstihzarat-ı Uzviye Fabrikası	İstanbul, Yedikule	1914	Kemik yağın alarak kemik tozu (gübre), kemik yağı (sabun, mum vb. imali için) ve tutkal imali
Hâmız-ı Karbon Osmanlı Anonim Şirketi	İstanbul, Balat	1911	Hâmız-ı karbon, müvellidü'l- humûza ⁴⁹ (oksijen), mürekkebat (birleşik), zamk-ı Arabî, mühür mumu, mühür tamponu, gece kandili, glase boyaları
Mahsulat-ı Kimyeviyye ve Envai Mürekkebat Darü's-Sınaası	İstanbul, Ortaköy	-	Büyük fiçılarla getirtilen anilin, ayakkabı boyası, sigara kâğıdı

Kaynak: Ticaret ve Ziraat Nezâreti / 1329, 1331 Seneleri Sanayi İstatistiği, 157.

1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistikine göre, üç kuruluştan ikisi anonim şirketi halinde ve diğeri N. Chelpon ve J. Namer Sarrafoğlu isimli şahıslara aitti. Hâmız-ı Karbon Fabrikası ve Yedikule'de bulunan Borkard İstihzarat-ı Uzviye Fabrikası muharrik güce sahipti. Bu fabrikalar, 100 beygir gücünde bir buhar makinesi, bir gazojenli motora maliktiler, ancak “her birisi münferid bir fabrika olduğundan kabul olunan esas dairesinde” sahip oldukları alet ve makineler hakkında ayrıntılı bilgi vermekten kaçınımışlardı.⁵⁰

⁴⁵ Ticaret ve Ziraat Nezâreti / 1329, 1331 Seneleri Sanayi İstatistiği, 15 (3. cetvel).

⁴⁶ Ticaret ve Ziraat Nezâreti / 1329, 1331 Seneleri Sanayi İstatistiği, 17 (4. cetvel).

⁴⁷ Ticaret ve Ziraat Nezâreti / 1329, 1331 Seneleri Sanayi İstatistiği, 20-21 (6. ve 7. cetveller).

⁴⁸ Ticaret ve Ziraat Nezâreti / 1329, 1331 Seneleri Sanayi İstatistiği, 26-27 (9. ve 10. cetveller).

⁴⁹ HKİMOAŞ ile ilgili bazı arşiv vesikalarında, “humûza” sözcüğü “hâmıza” olarak yazılmıştır. Ancak “müvellidü'l- hâmıza” teriminin Osmanlı kimya terminolojisinde bir karşılığı bulunmamaktadır. “Müvellidü'l- humûza” ise “oksijen” anlamında kullanılmıştır bkz. (Feza Günergun, “Ondokuzuncu Yüzyıl Türkiye'sinde Kimyada Adlandırma”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* V/1 (2003): 13). Bu bağlamda, şirketin “oksijen” üretimi yapmayı dahi hedeflediği aşıkardır.

⁵⁰ Ticaret ve Ziraat Nezâreti / 1329, 1331 Seneleri Sanayi İstatistiği, 157.

1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki'nde yer almayan ancak Osmanlı topraklarında icra-yı faaliyette buldukları arşiv belgeleri aracılığıyla takip edilebilen kimya şirketleri de mevcuttu. Nitekim, bilindiği üzere II. Meşrutiyet, Osmanlı'da anonim şirketçilik açısından bir dönüm noktasıydı. Ekonomik kalkınma için anonim şirketleşmenin teşvik edilip desteklendiği bir ortam mevcuttu. 1908-1918 yıllarında toplamda 236 şirket kurulmuştu. 1908-1913 yılları arasında 113 yeni anonim şirket faaliyete geçti. Cihan Harbi'nde (1914-1918) ise toplam 123 anonim şirket tesis edildiği gibi kurulan anonim şirketlerin çoğunluğunda Türk-Müslüman unsur ağırlıktaydı.⁵¹ Bu anonim şirketleşme furyası, Osmanlı kimya sektörünü de etkileyecekti. 1910 yılından sonra tıbbî, kimyevî, ecza ve itriyat madde ve malzemeleri imal ve satışını hedefleyen şirketler birbiri ardına kurulmaya başladı.

Mesela, Samuel Leon ve rüfekaşı tarafından Aralık 1911'de “*merkezi Dersaadet'te olarak gerek Memâlik-i Osmanîyye'de gerek memalik-i ecnebiyyede (..) eczâ-i kimyevîyye ve tıbbîyye imâli ve her türlü mevâdd-ı ticarîyye ile iştigâl etmek ve müessesât-ı sınıâîyye vücuda getirmek üzere elli sene müddet ve yirmi bin lira sermaye ile 'Ticaret Osmanlı Anonim Şirket-i Umumiyyesi' unvanı altında*” bir şirket kurulmuştu.⁵²

Yine 1911 yılının sonlarına doğru, İstanbul merkezli olarak “*eczâ-i tıbbîyye ve kimyevîyye ve saire iştirâ ve fûruht etmek üzere otuz sene müddet ve yirmi beş bin lira sermaye ile 'Ecza Merkez Ticarethânesi Osmanlı Anonim Şirketi' namıyla*” bir şirket kurulmuştu.⁵³ Şirketin kuruluşuna Şura-yı Devlet ve Meclis-i Vükela kararlarıyla ruhsat verilmişti.⁵⁴

Ocak 1914'te Memalik-i Osmaniyye'de her çeşit maden, maden suyu (miyah-ı madeniye), taş ocağı ruhsat ve imtiyazları alıp “*bunları bizzat veya bi'l-ıştirak işletmek*”; her çeşit “*cevahir ve mevâdd-ı madeniyyeyi dahi alıp satmak*” ve benzeri işlerle iştigal etmek üzere A. P. Laskaridis, biraderleri ve hissedarlar tarafından “Lominye Maadin-i Osmanlı Anonim Şirketi” isimli bir şirketin kurulması için başvuruda bulunulmuştu.⁵⁵

Yine 1914 yılında, merkezi İstanbul olmak üzere itriyat, ecza ve kimya alanlarında üretim yapacak bir fabrika kurmak ve üretilecek maddelerin satışı için “Osmanlı Sanayi-i Kimyeviye Anonim Şirketi” isimli bir şirket vücuda getirilmişti. Şöyle ki 24 Eylül 1914 tarihli mazbataya göre, “*merkezi Dersaadet'te olarak mevâdd-ı saydelaniyye ve kimyevîyye ve itrîyye için fabrika tesis ve mevâdd-ı mezkûreyi imal ve fûruht eylemek üzere otuz sene müddet ve on bin Osmanlı Lirası sermaye ile 'Osmanlı Sanayi-i Kimyeviye Anonim Şirketi' unvanı altında bir şirket teşkiline ruhsat itâsı elektrik mühendislerinden Mehmed Refik Bey ve şürekâsı tarafından istidâ olunmuş*” ve şirketin teşkiline Şura-yı Devlet ve Meclis-i Vükela kararlarıyla ruhsat verilmişti.⁵⁶

1918 yılında merkezi Dersaadet'de olmak üzere, Galata'da Rıhtım Hanı'nda “*et ve balık tuzu ve kimyevî gübre ve tutkal ve don yağı ile*” buna benzer şeyleri imal ve ihzar için fabrikalar tesis etmek ve bunların ticaretini yapmak üzere elli sene müddet ve elli bin Osmanlı lirası sermaye ile

⁵¹ Zafer Toprak, *Millî İktisat-Millî Burjuvazi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995), 113.

⁵² Şirketin kuruluşuna ruhsat veren İrade layihası için bkz. (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 226/45. 2 Muharrem 1330 (23 Aralık 1911).

⁵³ BOA, Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Mukavele Kısmı (A. DVN. MKL), 52/21,16 Safer1330 (5 Şubat 1912), lef 3. Şirketin altmış maddelik nizamnâmesi için bkz. (BOA, A. DVN. MKL., 52/21, 28 Zilhicce 1329 (20 Aralık 1911), lef 1).

⁵⁴ BOA, MV, 226/42, 26 Zilhicce 1329 (18 Aralık 1911).

⁵⁵ Şirket nizamnâmesi için bkz. (BOA, A.DVN.MKL., 66/21, 4 Rebiyülevvel 1332 (31 Ocak 1914), lef 2).

⁵⁶ BOA, MV., 236/97, 4 Zilkade 1332 (11 Eylül 1914).

Mehmed Ali Ayni Bey ve rüfekası tarafından "Memalik-i Osmaniyye'de Mevâdd-ı Uzviye Osmanlı Anonim Şirketi" namı altında bir şirket kurulmuş⁵⁷ ve şirketin kırk yedi maddeden oluşan 6 Haziran 1918 tarihli dahilî nizamnâmesi Ticaret Nezareti'ne takdim edilmişti.⁵⁸

Cihan Harbi sonrasında da benzer ürün yelpazesine sahip şirketler kurulmaya devam etti. Bunlardan birisi, "Sanayi-i Zeytiye ve Kimyeviye Anonim Şirketi"ydi. 1920 yılında, merkezi Dersaadet'te olarak zeytin vesairenden yağ, sabun ve "bunlardan mütehassıl" maddeler imali ve ticareti, ayrıca her çeşit "*sanayi-i kimyevîyye muamelâtı ve müstahzarât-ı kimyevîyye ticareti*" ile iştigal etmek üzere, elli sene müddet ve iki yüz bin Osmanlı lirası sermaye ile George Rally Efendi ve hissedarlar tarafından kurulan şirketin nizamnâmesi⁵⁹, 8 Nisan 1920 tarihinde "*irâde-i seniyye hazret-i padişahîye*" ulaşmış⁶⁰ ve şirketin teşkiline irade-i seniyye ile ruhsat verilmişti.⁶¹

Bu şirketler, ağırlıklı olarak Osmanlı tebaası gayrimüslimler tarafından finanse edilse de tabiiyetleri itibarıyla Devlet-i Osmaniyye'nin mevcut ve gelecekteki kanun ve nizamlarına bağlı kalma şartıyla sınırlandırılmışlardı.

Öte yandan, Osmanlı'da zaman zaman Avrupa merkezli şirketlere bazı asitlerin siparişi verilse de doğrudan doğruya kimyasal asit üretimine yönelik bir tesis veya imalathâne yoktu. 1894 yılında, Tophane-i Amire'de barut üretimi için İngiltere'de faaliyet gösteren "Hopkins and Williams Şirketi"ne azotik ve sülfürik asit siparişi verilmişti.⁶² Hatta kimya sektöründe icra-yı faaliyette bulunan Londra merkezli "Sharp and Mallet Şirketi", üretimini yaptığı hidroklorik asit, asetik asit, demir nitrat, amonyak ve pikrik asit gibi maddeleri Osmanlı topraklarında tanıtmaya ve satmaya çalışıyordu.⁶³

Üstelik arşiv vesikalarından anlaşıldığı kadarıyla II. Abdülhamid devrinde faaliyette olan yirmi kadar gazoz fabrikasında⁶⁴, karbonik aside ihtiyaç duyuluyordu. İhtiyacın karşılanması adına şahsi girişimlerde bulunuluyordu. Sözelimi Mahmut Hakkı Bey, İstanbul'da mevcut olan yirmi kadar gazoz fabrikasının üretimine mâni olmayacak şekilde ve elli beş sene müddetle bir gazoz fabrikası kurmak ve "*ileride asit karbonik ile gazozlu sular ve limonatalar dahi*" imal etmek için imtiyaz başvurusunda bulunmuştu.⁶⁵ Ancak doğrudan doğruya hâmız-ı karbon (karbonik asit) veya kimyasal asit üretimini hedefleyen tek anonim kuruluş: HKİMOAŞ'ydı.

3. Hâmız-ı Karbon İmaline Mahsus Osmanlı Anonim Şirketinin Kuruluş ve Fesih Süreci

1908 Jön Türk Devrimi, Osmanlı İmparatorluğu'nda "hürriyet", "müsavet", "uhuvvet" sloganları eşliğinde liberal beklentilerle gerçekleştirilmişti. Meşrutiyet'in yeniden ilanını isteyen kesimlerin kahir ekseriyeti, "ittihad-ı anasır" veya "Osmanlıcılık" anlayışı doğrultusunda Osmanlı topraklarında çoğulcu ve demokratik bir yönetimin kurulmasından yanaydı.⁶⁶ İktisadî yapının muasırlaştırılması ve ekonomik kalkınmanın sağlanması bakımlarından da beklentiler büyüktü.

⁵⁷ BOA, Şûra-yı Devlet Evrakı (ŞD), 1263/37, 7 Zilkade 1336 (14 Ağustos 1918), lef 2.

⁵⁸ Şirket nizamnâmesi için bkz. (BOA, ŞD., 1263/37, 6 Haziran 1334, lef 5).

⁵⁹ Şirket nizamnâmesi için bkz. (BOA, A.DVN.MKL., 67/8, 1 Recep 1338 (21 Mart 1920) lef 2).

⁶⁰ BOA, A.DVN.MKL., 67/8,2.

⁶¹ BOA, MV., 254/52, 21 Mart 1336 (21 Mart 1920).

⁶² BOA, Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3), 421/3, 8 Recep 1311 (15 Ocak 1894).

⁶³ BOA, HR.SFR.3., 534/69, 25 Şaban 1321 (16 Kasım 1903), lef 2.

⁶⁴ BOA, ŞD., 810/24, 6 Şaban1318 (29 Kasım 1900) lef 3.

⁶⁵ BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT), 2588/119, 7 Zilkade 1319 (15 Şubat 1902), lef 1.

⁶⁶ Aykut Kansu, *İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), 3.

Toprak'ın ifadesiyle, yeni yönetimle birlikte Osmanlı girişimciliğe özendiriliyor, yeni yatırım alanları açılıyor ve yabancı sermayeye geniş olanaklar sağlanıyordu.⁶⁷

Aslında II. Meşrutiyetin ilk yıllarındaki liberal atmosfer, geleneğin de etkisiyle ticarî faaliyetleri yürütebilecek bilgi birikimi ve tecrübeye sahip, elinde cüzi bir sermaye birikimi olan ve bu itibarla ticaret ve sanayiye meyyal gayrimüslim elite yaramıştı. Öyle ki 1908-1913 yılları arasındaki konjonktür sayesinde, Osmanlı tebaası gayrimüslim sermaye rahat bir hareket alanı buldu; süreç, komprador burjuvazinin ve yabancı sermayenin lehineydi. Bu kesimler yeni sektörlere, bilhassa anonim şirketlere ciddi yatırımlar yapabiliyordu ve dolayısıyla şirketlerin önemli bir kısmı gayrimüslim-yabancı sermaye ortaklığında kuruluyordu.⁶⁸ Ne var ki bu durum uzun soluklu olmayacak, 1914-1918 yıllarında “millî iktisat” politikasının etkisiyle kurulan anonim şirketlerin çoğu “yerli ve millî” bir kimlik taşıyacaktı.⁶⁹

İşte, HKİMOAŞ 1910'da böyle bir ortamda kuvveden fiile çıktı. Anonim bir yapıda olan şirketin Mayıs 1910 tarihli, sekiz fasıl, 42 madde ve bir lahika bölümünden oluşan nizamnâmesi şirketle ilgili çok önemli bilgileri havidir. Şöyle ki Dersaadet'te, Galata'da Azaryan Hanı'nda ikamet eden ve “tebaa-ı devlet-i aliyyeden ve tüccardan” Miltiyadi Sinyosoğlu tarafından Osmanlı mevzuatına uygun olarak kurulan şirketin nizamnâmesinde şirketin kuruluşu, amaçları, merkezi, ismi, sermayesi, süresi, kurumsal yapısı, yönetim usulü, idari yapısı, temettüatın (hisse senetlerine verilen kâr payı) dağıtımı, ihtiyat olarak ayırdığı para ve fesh süreci gibi husus ve konular yer almaktaydı.⁷⁰

Şirket nizamnâmesinin birinci maddesinde, şirketin hâmız-ı karbon fabrikası kurmak ve işletmek, ileride ise oksijen (mütevellidü'l-humuza), asitler ve maden suları gibi maddelerin imal ve satışını gerçekleştirmek hedeflerinde olduğu; ikinci maddesinde, şirketin unvanının “Hâmız-ı Karbon İmaline Mahsus Osmanlı Anonim Şirketi” olduğu ve “tabiiyeti sıfatıyla” Osmanlı Devleti'nin mevcut ve gelecekteki kanunlarına tabi bulunacağı; üçüncü maddesinde, şirket merkezinin İstanbul'da olacağı ve Osmanlı Devleti'nin diğer mahallerinde veya yabancı ülkelerde dahi şubelerinin bulunabileceği; dördüncü maddesinde, şirketin müddetinin elli seneden ibaret olacağı; beşinci maddesinde, şirket sermayesinin 15.000 Osmanlı lirasından ibaret olduğu, sermayenin beheri bir Osmanlı lirası değerinde 15.000 hisseye bölündüğü, bin adet müessis hissesinin ihraç olunacağı ve genel kurulun (heyet-i umûmiyye) sermayeyi yüzde elli derecesine kadar arttırmaya yetkisinin olduğu ve altıncı maddesinin ilerleyen satırlarında şirketin hisse senetlerinin bir tarafının Türkçe ve diğer tarafının Fransızca veya diğer lisanlar ile tanzim olunacağı belirtiliyordu.

Şirketin işleri genel kurul tarafından en az yarısı “tebaa-i Osmanîye'den olmak üzere beşten yediye kadar” üyeden oluşan bir idare meclisine ihale olunuyor ve ilk defa kurulan idare meclisi heyeti Sinusoğlu Aleko, Sinusoğlu Miltiyadi, Arvanitidi Yorgi, Arvanitidi Lionidas, Mösyö Lionidas Zarifi ve Mösyö Nikola Zarkali'den oluşuyordu (11. madde).

⁶⁷ Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918* (İstanbul: Doğan Kitap, 2017), 32.

⁶⁸ Toprak, *Milli İktisat- Milli Burjuvazi*, 4, 107, 112-113. Toprak bu süreci şöyle anlatır: “Meşrutiyet liberalizmi sermaye birikiminden yoksun Müslüman unsuru ortaklık tabanında anonim şirketçiliğe yönelmemiş, yeni açılan alanlar gayrimüslim ve ecnebi sermayedarının eline geçmişti. Diğer bir deyişle Meşrutiyet liberalizmi güçlüyü daha güçlü kılmıştı” (a.g.e., 107).

⁶⁹ Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, 176-184.

⁷⁰ BOA, A. DVN.MKL., 58/49, 19 Cemaziyülevvel 1328 (29 Mayıs 1910), lef 1. Nizamnâmenin tam çevirisi için bkz. (ek-3).

Ayrıca, idare meclisinin toplantıları “*icâb-ı maslahata tâbi olacak ise de*” ayda bir kez şirket merkezinde toplanılacak, müzakereler en az yarından fazla üyenin katılımı halinde geçerli olacak ve idare meclisinin kararları oy çokluğunun sağlanması halinde muteber olacaktı (13. madde). İdare meclisinin müzakereleri zabıt defterine kaydolunacaktı (14. madde). İdare meclisi üyelerinden her birinin en az yüz adet hisse senedine sahip olması gerekmektedir (15. madde). İdare meclisi her sene kendi içinden birini başkan seçecek ve başkanın gıyâbında vekâlet etmek üzere üyelerden birini tayin edebilecekti (17. madde). İdare meclisi, şirketin işlerinin, mallarının ve mülklerinin yönetiminde tam yetkiye sahipti ve genel kurula arz olunacak hesapları düzenleyebilecek, dağıtılacak temettün miktarını teklif edebilecekti (19. madde). Düzenli olarak toplanan genel kurul tüm hissedarların genel heyeti (heyet-i mecmuası) makamındaydı (22. madde) ve genel kurul her sene mart ayı zarfında şirketin merkezinde veya Osmanlı toprakları dahilinde idare meclisi tarafından tayin olunacak mahalde “suret-i âdiyede” toplanacaktı (23. madde). Genel kurul, “*vekâleten veya asâleten*” en az elli hisseye sahip olan hissedarlardan oluşacak, genel kurulda “*gerek asâleten ve gerek vekâleten hazır bulunan*” hissedarlar her elli hisse için bir oya sahip olacak ve her bir hissedarın beşten fazla oyu olamayacaktı (24. madde). Genel kurula idare meclisi başkanı başkanlık edecek ve başkan olmadığında idare meclisi üyeleri içlerinden birini başkanlık vekâletine seçebilecekti. Genel kurul kâtibi, başkan ile oy toplamaya memur olanlar tarafından tayin olunacaktı (27. madde). Genel kurulda müzakere olunan konulara oy çokluğuyla karar verilecekti (28. madde). Genel kurul, bütün hesapların tetkiki için gerek hissedarlardan ve gerek dışarıdan bir veya çok sayıda müfettiş tayin edebilecekti (29. madde). Genel kurulun müzakereleri özel bir deftere kaydedilecek ve defter genel kurul başkanı, oy toplamaya memur olanlar ve kâtip tarafından imzalanacaktı (31. madde). Genel kurul tarafından işbu nizamnâme hükümlerine uygun olarak verilecek kararların kabulü kaybolan veya muhalif oy kullanan hissedarlar için dahi zorunluydu (mecburi’ül- icrâ) (33. madde). Şirket’in “sene-i maliyesi” mart ayından başlayıp şubatın son günü bitecekti (34. madde). İdare meclisi “*her ne vakit ve her ne sebeple olursa olsun*” genel kurulu toplantıya davetle şirketin süresinin uzatılmasını, feshini, ticari işlemlerinin sona erdirilmesini veya diğer şirketlerle birleşmesini teklif edebilecekti. Ancak şirketin süresinin uzatılması, başka bir şirketle birleşme ve nizamnâme hükümlerinin değiştirilmesi her koşulda Osmanlı Hükümeti’nin ruhsatına bağlıydı (39. madde). İdare meclisi şirket sermayesinin %75’i (üç rub’u) zayi olduğunda şirketin feshine veya devamına karar vermek üzere genel kurulu davet edebilecekti (40. madde). Şirketin müddeti bittiğinde veya bitmeden fesh edildiğinde toplanan genel kurul şirket muamelelerinin sonlandırılmasında ve hesapları üzerinde karar sahibi olacak, hesap kesimi için bir veya birkaç memur tayin edebilecekti. Genel kurul “*Şirketin mevcut olduğu zamanlarda olduğu gibi*” muamelelerin sonlandırılması esnasında bile “*iktidar ve salâhiyetini*” kullanmaya devam edecekti (41. madde).

Nizamnâmenin “Lâhika” (zeyl) bölümünde ise özetle, genel kurulda idare meclisi ve muhasebe müfettişleri tarafından okunan raporlardan, meclisin toplanma suretini açıklayan zabıtnâmelerden, senelik bilanço ve meclis kararlarından dört nüshanın genel kurul toplantısı akabinde her sene Ticaret Nezâreti’ne verileceği; meclis kararlarının ve ilk senelik bilanço suretinin İstanbul’da biri Türkçe olmak üzere en az iki nüshasıyla neşr edileceği; genel kurul toplantılarının her sene yirmi gün önceden Ticaret Nezâreti’ne ihbar olunacağı ve bunda hazır bulunmak üzere Nezâret erkânından bir komiserin talep edileceği; komiserin zabtnâmeyi imzalayacağı; şirket memurlarının çoğunlukla Osmanlı tebaasından olacağı, “*muhâberât ve muâmelât*”ın Türkçe yapılacağı ve şirketin

dahili nizamnâmesinin, şirketin kurulmasına hükümetçe izin verildikten sonra İstanbul'da “*takdim ve tâbi ve diğer bir muteber gazete ile aynen veya icmâlen*” yayınlanacağı bildirilmiştir.⁷¹

29 Mayıs 1910 tarihli “irâdât-ı seniyyeye mahsûs melfûfât cetveli”den şirkete ruhsat verildiği anlaşılmaktadır.⁷²

Arşiv belgelerinden şirketin nizamnâmesinde bazı değişikliklere gidildiği de takip edilebilmektedir. 16 Mayıs 1914 tarihli ve Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne gönderilen belgede, Şirketin dahili nizamnâmesinin yirmi üçüncü maddesinde yer alan “*heyet-i umumiyeye her sene mart ayı zarfında*” cümlesi Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Vükelâ kararlarıyla “*heyet-i umumiyeye her sene mayıs ayı zarfında*” şeklinde değiştirilmiştir.⁷³ Konuyla ilgili olarak dönemin Ticaret ve Ziraat Nazırı Süleyman Elbistanî imzalı belgede de talep edilen değişikliğin gerçekleştirildiği bilgisi yer almaktadır.⁷⁴

1913, 1915 Yılları Sanayi İstatistiki'ne göre, HKİMOAŞ'ın “hâmız-ı karbon”un yanı sıra “müvellidü'l- humuza” (oksijen) üretimi de yapan bir fabrikası mevcuttu. Fabrika, Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanmış, üstelik Cihan Harbi esnasında dahi üretim faaliyetlerine devam etmişti. Hâmız-ı Karbon Fabrikası muharrik güce sahipti. 1915'te fabrikada 4 memur, 2 ustabaşı ve 7 işçi olmak üzere toplamda 13 kişi istihdam edilmişti.⁷⁵

Gelgelelim, 1920 yılının sonlarına doğru şirketin faaliyetlerine son verdiği görülmektedir. Şöyle ki, R. 15 Teşrinisani 1336/M. 15 Kasım 1920 tarihinde toplanan hissedarlar genel kurulunda şirketin bütün borç ve varlıklarının “Omniyom Şark Sınâi Anonim Şirketi”ne devredilmesi kararı alınarak tasfiye süreci başlatılmıştır.⁷⁶ Başta “muamelat-ı madeniye” olmak üzere her çeşit sınaî, ticari ve mali işle iştigal etme hedefleri doğrultusunda Aleksandr Sinyosoğlu, Leonidas Arvantidi, Paul Karatodori, Corc (George) Zarifi efendiler ve hissedarlar tarafından elli sene müddet ve iki yüz elli bin Osmanlı lirası sermaye ile İstanbul'da kurulan Omniyum Şark Sınai Anonim Şirketi'nin⁷⁷, 22 Teşrinisani 1336/M. 22 Kasım 1920 tarihinde toplanan hissedarlar genel kurulunda devr kararı kabul edilmiş ve nihayetinde Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin “*devr ve ferâğın*” icrasına ve tamamlanmasına müsaade vermesiyle Hâmız-ı Karbon Şirketi'nin feshi resmîyet kazanmıştır.⁷⁸

Esasen, “Omniyom Şark Sınâi Anonim Şirketi”nin müessisleri arasında bulunan Aleksandr Sinyosoğlu, daha öncesinde yani 1911 yılında, “Eskihisar Sun'i Portland Çimentoları ve Su Kireci Anonim Şirketi”nin de kurucuları arasındaydı.⁷⁹

HKİMOAŞ'ın kurucusu Miltiyadi Sinyosoğlu ise 1921 Haziran'ında, Aleksandr Köseoğlu ile birlikte Merkezi İstanbul'da olmak üzere gerek perakende gerek toptan satış mağazaları kurmak veya satın almak ve ticarî, sınaî ve malî alanlarda faaliyet göstermek amaçları doğrultusunda elli sene müddet ve iki yüz bin Osmanlı lirası sermaye ile “Bazar Dü Levan Anonim Şirketi” isimli bir

⁷¹ HKİMOAŞ'nin nizamnâme layihasının gönderildiğine ve gerekli yerlerinin ticaret idaresince düzeltilmesine dair belge için bkz. (ek-4).

⁷² BOA, İrade Ticaret ve Nafia (İ. TNF), 22/5, 19 Cemaziyülevvel 1328 (29 Mayıs 1910), lef 1.

⁷³ BOA, Bâbiâli Evrak Odası Evrakı (BEO), 4285/321304, 20 Cemaziyühâhır 1332 (16 Mayıs 1914), lef 1.

⁷⁴ BOA, A.DVN.MKL., 58-A/49, 8 Şaban 1332 (2 Temmuz 1914) lef 6. Belgenin tam çevirisi için bkz. (ek-5).

⁷⁵ Ticaret ve Ziraat Nezâreti / 1329, 1331 Seneleri Sanayi İstatistiği, 157.

⁷⁶ BOA, BEO, 4681/351043, 25 Recep 1339 (4 Nisan 1921), lef 2. Belgenin tam çevirisi için bkz. (ek-6).

⁷⁷ BOA, A. DVN.MKL., 68/11, 27 Zilhicce 1338 (11 Eylül 1920) lef 1.

⁷⁸ Bkz. (ek-6).

⁷⁹ BOA, A. DVN. MKL., 55/17, 23 Cemaziyülevvel 1329 (22 Mayıs 1911), lef 3.

şirket daha kurma teşebbüsünde bulunacak⁸⁰ ve şirkete 20 Haziran 1921 tarihli irade-i seniyye ile ruhsat verilecekti.⁸¹ Bu girişimler de bir bakıma Sinyosoğlu Ailesinin Osmanlı Rum burjuvazisinin önemli bir temsilcisi olduğu gerçeğini teyit etmekteydi.

Sonuç

Kimya disiplini, Antik Yunan'dan İslam Medeniyeti'ne varıncaya kadar birçok toplumun katkılarıyla gelişerek modernitenin önemli bileşenleri arasında yerini aldı. Dahası, modern kimya ilmine dair araştırma, analiz, bulgu ve tespitlerin üretim süreçlerine yansıtılması, Batı dünyasında Endüstri Devrimi'nin inşası ve gelişimine önemli katkılar sağladı. Esasen XIX. yüzyıl, kimya ilminin modern kapitalist üretim yöntem, işlem, teknik ve faaliyetlerini doğrudan etkilediği ve dönüştürdüğü bir yüzyıldı. Özellikle, kimyasal asitlerin gıdadan tekstile, kozmetikten metalürjiye, inşaattan harp sanayisine varıncaya kadar birçok sektör ve alanda kullanılması, üretim-tüketim döngüsünün ve insanî faaliyetlerin dönüşümünde radikal bir rol oynayarak, iktisat tarihinin seyrini değiştirdi.

Kuşkusuz bu gelişmeler, Lale Devri'nden (1718-1730) itibaren kendi imkanları dahilinde moderniteye uyum sağlamaya çalışan Osmanlıların da ilgisini çekti ve imparatorluk topraklarında gerek devlet, gerekse özel sektör tarafından modern bir kimya sanayinin kurulması noktasında birtakım hamle ve girişimlerde bulunuldu. Osmanlılar tarafından bilhassa, çağdaş kapitalist üretim ilişkilerinin önemli bir parçası ve aşaması olan anonim şirketçilikte önemli mesafeler kat edildi.

Nitekim, Osmanlı'da 1850'li yılların başında Boğaziçi'nde yolcu ve yük taşımacılığı yapmayı hedefleyen Şirket-i Hayriye'nin kuruluşuyla başlayan anonim şirketleşme, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı akabinde, kayda değer bir gelişim ve dinamizm sürecine girdi. Bu dönemde, anonim şirketçilik ekonomik kalkınmanın, iktisadî bağımsızlığın ve modern iktisadî ilişkiler ağının önemli bir unsuru olarak görülmüş ve banka, inşaat, su, değirmencilik, demiryolu ve deniz ulaşımı, halı, kazmircilik, mensucat, maden, süt ürünleri, deri, nakliye, kantariye, sinema ve tiyatro gibi alan, sanayi ve sektörlerde icra-yı faaliyette bulunmak için pek çok şirket vücuda getirilmişti.

Bu şirketleşme vetiresinden henüz ibtidaî bir düzeyde olan Osmanlı kimya sanayisi de nasibini alacak ve sektörü inşa edecek olan fabrika ve şirketler düşük yoğunluklu olmak üzere kurulacaktı. Ne var ki bu alanda faaliyet gösterebilmek için kimya alanında bilimsel, akademik ve teknik bir birikim ve altyapı gerekmektedir. Hele ki karbonik asit ve sair asitlerin üretimini hedefleyen HKİMOAŞ gibi bir kuruluş, alanında ciddi bir uzmanlığa, donanımına ve profesyonelliğe sahip olmalıydı. Esasen XIX. yüzyıldan itibaren, hâımız-ı karbon meselesi gerek telif gerek tercüme olarak kaleme alınmış kimya kitaplarında işlenen bir konuydu. Bu literatür aracılığıyla Osmanlılar, hâımız-ı karbon, oksijen veya diğer asitlerin kimya sektöründe ya da diğer sektörlerde ne için, ne şekilde ve hangi yöntem ve formüller ile kullanıldığının bilgisine sahiptiler. Bu birikim nedeniyle olmalıdır ki HKİMOAŞ, Osmanlı vatandaşları tarafından İstanbul'da, elli sene müddet ve 15.000 (on beş bin) Osmanlı lirası sermaye ile vücuda getirilebildi. Ürün yelpazesi bakımından alanında tek olan şirket, Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin sermayesiyle kurulmuştu. Ancak "*Devlet-i Aliyye'nin kavânin ve nizâmât-ı haliyye ve müstakbelesine*" tabi olan şirketin çalışanları çoğunlukla Osmanlı tebaasından olacak ve şirkette "*muhâberât ve muâmelât*" Türkçe yapılıacaktı.

⁸⁰ BOA, A. DVN. MKL.,69/4, 14 Şevval 1339 (21 Haziran 1921), lef 1.

⁸¹ BOA, MV., 255/79, 13 Şevval 1339 (20 Haziran 1921).

Ardı arkası kesilmeyen savaşların neden olduğu ekonomik, demografik, siyasî, askerî ve toplumsal krizler ile uğraşılan bir dönemde Osmanlı topraklarında böyle bir şirketin kuruluşu, Osmanlı kimya sanayisinin inşası adına büyük, radikal ve cesur bir adımdı. Üstelik bu girişim, II. Meşrutiyet Dönemi ticarî hayatındaki uzmanlaşmayı, profesyonelliği, çeşitliliği, vizyonu ve canlılığı dahi tüm boyutları ile ortaya koyan bir gelişmeydi.

Son tahlilde, Osmanlı müteşebbisi tarafından HKİMOAŞ gibi bir kuruluşun hayata geçirilmesi vâkıası, 1908 Devrimi'ni izleyen yıllarda başlayan şirketleşme furyası düşünüldüğünde, anonim şirketçilik bağlamında küçük ancak Osmanlı kimya sanayisinin evveliyatı ve sürdürülebilirliği açısından büyük bir hamleydi. Bu bakımdan HKİMOAŞ, Osmanlıların tüm olumsuzluklara rağmen değişen dünya koşullarına uyum sağlama yeteneklerini, daha da önemlisi Osmanlı'da Batı standartlarını yakalayamamış, yetersiz, zayıf ve kurumsallaşamamış bir kimya sanayisinin mevcudiyetini teyit eden bir müesseseydi. Diğer bir deyişle, bu şirket ve fabrikası sayesinde modern Osmanlı kimya sanayinin ilk nüvelerinin izleri sürülebilmektedir.

Kaynakça

I. Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA).

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV) 226/45; 226/42; 236/97; 254/52; 255/79.

Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Mukavele Kısmı (A. DVN. MKL) 66/21, lef 2; 67/8, lef 2; 58-A/49, lef 6; 58/49, lef 1; 52/21, lef 3; 68/11, lef 1; 55/17, lef 3; 69/4, lef 1.

Şûra-yı Devlet Evrakı (ŞD) 1263/37, lef 2; 810/24, lef 3,5; 1230/21, lef 1.

Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3) 421/3; 534/69, lef 2.

Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT) 2588/119, lef 1.

İrade Ticaret ve Nafia (İ. TNF) 22/5, lef 1.

Bâbîâli Evrak Odası Evrakı (BEO) 4285/321304, lef 1; 4681/351043, lef 2.

II. Osmanlı Türkçesi Kitap, Sözlük ve İstatistikler

Burdurlu M. Hayati. *Kimya-yı Gayr-i Uzvî*. Tab'-ı Sâni, Dersaadet: Kanaat Matbaası, R. 1331.

Grimaux, Eduard. *Kimya-yı Gayr-ı Uzvî*., Mütercimleri: Aziz Mahmud-Abdi Bin Raif, Cild-i Evvel, İstanbul: Karabet Matbaası, 1307.

Hasan Vahid. *Usul-i Kimya-i Sanayi*. İstanbul: H. 1296.

Kâmûs-ı Türkî. Hazırlayan: Şemseddin Sami, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2005.

Pelouse. *Zübdetü'l-Kimya*. Mütercimi: Sakızlı Mehmed Hayreddin, İstanbul: H. 1291.

Ticaret ve Ziraat Nezâreti / 1329, 1331 Seneleri Sanayi İstatistiği, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333-1917.

III. Kitap ve Makaleler

Aftalion, Fred. *A History of The International Chemical Industry*. Translated by Otto Theodor Benfey, Philadelphia: Chemical Heritage Press, 2001.

Aydın, Ayten Koç. "Simya". *TDV İslam Ansiklopedisi*, 37 (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), ss. 218-220.

Başkutlu, Salih. "Klasikten Moderne Osmanlı Değirmenciliği." *Kadim* 3 (Nisan 2022): ss. 209-240.

Başkutlu, Salih, *Osmanlı Devleti'nde Değirmencilik Endüstrisi ve Buhar Değirmenleri*. İstanbul: Libra Yayınları, 2022.

Braudel, Fernand. *Uygurlukların Grameri*. Çev., Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: İmge Kitabevi, 1996.

Bunch, Bryan – Hellemans, Alexander. *The History of Science And Technology*, New York: Houghton Mifflin Company, 2004.

Dölen, Emre. "İstanbul'da Kimya Eğitimi". *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. Editör: Çoşkun Yılmaz. Cilt: 9, İstanbul: 2015.

- Günergun, Feza. “Ondokuzuncu Yüzyıl Türkiye’inde Kimyada Adlandırma”. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 5/1 (2003): 1-34.
- Habashi, Fathi. “The Age of Alchemy History of Chemistry, Metallurgy, And Civilisation”. *Interdisciplinary Science Reviews* 23/4 (1998): 348-361.
- Hudson, John. *The History of Chemistry*. New York: Chapman&Hall, 1992.
- Johnston, John. “The History of Chemistry”. *The Scientific Monthly* 13/1 (July 1921): 5-23.
- Kahya, Esin. *Cabir b. Hayyan/Modern Kimyanın Kurucusu*. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Kansu, Aykut. *İttihadcıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*. İstanbul: İletişim Yayınları 2016.
- Moore, F. J.. *A History Of Chemistry*. New York: Mcgraw-Hill Book Company, 1918.
- Parrington, J. R.. *A Short History of Chemistry*, 3 ed., London: MacMillan & Co., 1960.
- Sezgin, Fuat. *İslam'da Bilim ve Teknik*. Çeviri: Abdurrahman Aliy- Eckhard Neubauer, Cilt: 4, Ankara: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2008.
- The Chemical Industry*. Editors: David H. Sharp and Trustham F. West. London: Published for the Society of Chemical Industry, 1982.
- Thorpe, Thomas Edward. *History of Chemistry*. Volume: I, London: G. P. Putnam’s Sons, 1909.
- Topdemir, Hüseyin Gazi. “Câbir İbn Hayyân”. *Bilim ve Teknik* 534 (Mayıs 2012): 72-75.
- Toprak, Zafer. “Osmanlı Devleti’nde Sayısallaşma ya da Çağdaş İstatistiğin Doğuşu”. *Osmanlı Devleti’nde Bilgi ve İstatistik* (içinde). Haz., Halil İnalçık ve Şevket Pamuk. Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000, ss. 95-112.
- Toprak, Zafer. *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Toprak, Zafer, *Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918*, İstanbul: Doğan Kitap, 2017.
- Zeydan, Corci. *İslam Uygarlıkları Tarihi*. Çev., Nejdet Gök. Cilt: 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

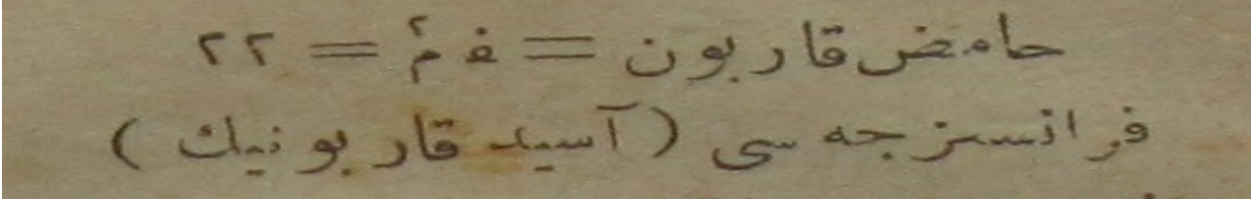
IV. İnternet Siteleri

- “A Brief History of Chemistry.” Erişim 13 Ekim, 2023. <https://chem.libretexts.org>.
- “Alkali”. Erişim 18 Ekim, 2023. <https://www.britannica.com>.

Ekler

Ek-1

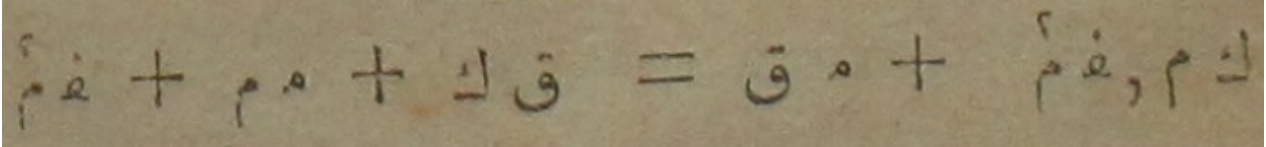
Hasan Vahid'in *Usul-i Kimya-i Sanayi* İsimli Kitabında Hâmız-1 Karbon (Asid Karbonik) Gazının Tarifine, Niteliklerine ve Kullanım Alanlarına Dair Malumat⁸²

Bu cisim tabiatta hayvanatın teneffüslerinden ve mevâdd-ı hayvaniyye ve nebatiiyenin tahallüllerinden ve yanardağların ağızlarından ve sair mahallerden südür etmekte bulunduğu cihetle havanın terkiibinde daima bulunur ise de miktarı yerine göre değişir.

Hâmız-1 karbon havadan ağırca olduğundan râkid havada bulunan hâmız-1 mezkûr havanın aşağı tabakalarına ineceğinden bazı kuyularda ve mağaralarda ve mahzenlerde kesretle tesadüf olunup birdenbire duhûl olundukta insanı boğduğu cihetle kuyucular bile bilâ-tecrûbe kuyuya inmezler.

İstihsâli: Eksir taş ve mermerler hâmız-1 karbon ile kireçten ibaret olduklarından mermerin üzerine herhangi bir hâmız dökülse hâmız-1 karbon çıkar. Ve bunun için müvellidü'l- mâ istihsâlinde istimâl ettiğimiz alet kullanılıp şişenin içine su ile biraz mermer kırıkları koyarak hunili borudan dahi bir miktar hâmız-1 klorma yani tuz ruhu dökülse hemen alâim-i kimyevîyeden olan bir galeyan zuhur edip hâmız-1 karbon huruç eder ki zuhûra gelen tebeddülât ber-vech-i zir iş'âr olundu:

Tebeşirle hâmız-1 kibrit hılt olunmakla dahi hâmız-1 karbon istihsâl olunur ise de tebeşir parçalarının yüzünde hasil olacak kibritiyet-i kils hâmız-1 mezkûrun tesirini men' edeceğinden mahlûtu daima karıştırmak lazım gelir.

Havass-ı Hikemiyyesi: Bu hâmız renksiz ve biraz ekşi lezzetli ve tizce rayihalı bir gaz olup müvellidü'l- ma'dan 22 defa ağır ve siklet-i izafiyyesi 1,529 olduğundan bir litresinin vezni 1,97 gramdır. + 15 derecedeki su kendi hacmine müsâvî hâmız-1 karbon bel' eder ise de tazyik arttırıldıkça bir hacim su 7:6 hacim hâmız-1 karbon mass eyleyeceğinden bu vecihle hâmız-1 karbon bel' ettirilmiş sulara sunî gazlı sular tabir olunup açık havaya terk veya teshin olunduğlarında hâvi oldukları hâmızın kaffesini terk edeceklerinden bu suları hâvi olan şişelerin ağızlarını muhkemce tıkamak ve tıpasının üzerini demir tel veya sicim ile güzelce bağlamak gerektir.

Hâmız-1 mezkûru hâvi olan sular hoşça ve ekşi lezzetlice olduklarından limonata ve envâi şuruplara mezkûr hâmızı bel' ettirerek ticarete fûruht ederler ki gaz limonatası da bu neviden olup gerek bu limonatanın ve gerek şampanya ve bira denilen arpa suyunun terkiibinde de ziyadece

⁸² Hasan Vahid, *Usul-i Kimya-i Sanayi* (İstanbul: H. 1296), 102-104.

hâmız-ı karbon bulunmakla ağızları açıldıkta mantarları şiddetle fırlayıp hâımız-ı karbon dahi kaçmak istediğinden mezkûr suları köpürtür.

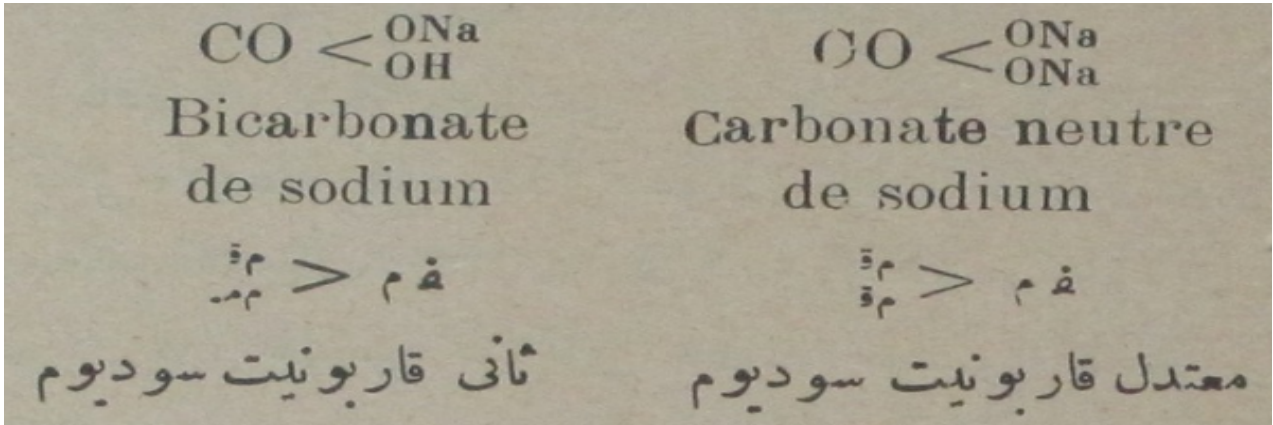
Havass-ı Kimyevîyyesi: Ayçiçeği boyasına ve menekşe şurubuna hâımızlar gibi tesir eder. Ve yanıcı bir şey olmadığından içine bir mum sokulsa söner ve sikleti havadan ağır olduğundan yanmakta olan bir mumun üzerine bir muhbir dolusu hâımız-ı karbon ağzı aşağı edilerek boşaltılsa yine mum söner ve kireç suyu ile temasa gelse kireç ile imtizaç ederek gayr-ı münhal karbonit kils vücuda getirip bir tortu hasıl eder. Ve yanıcı gazlar ile temasa gelse tahallül edip hâımız-ı karbon haline geçer ve kızdırılmış bir borudan geçirilse yine tahallül edip hâımız-ı karbon suretine munkalip olur.

Hâımız-ı karbon zehirli değil ise de teneffüse yaramadığından bir mahallde çokça bulunduğu halde havadaki müvellidü'l- humuzâ'nın miktarını o kadar azaltmış olacağından dolayı insan ve hayvanat-ı saireyi boğar ve mezkûr hâımız kâffe-i ecsâm-ı muhterikanın esna-yı ihtiraklarında çokça hasıl olduğundan odalarda ateş yakmaktan külliyyen hazer olunmak icap eder”.

Ek-2

Eduard Grimaux'un *Kimya-yı Gayr-ı Uzvî* İsimli Eserinde “Hâımız-ı Karbon” Gazi⁸³

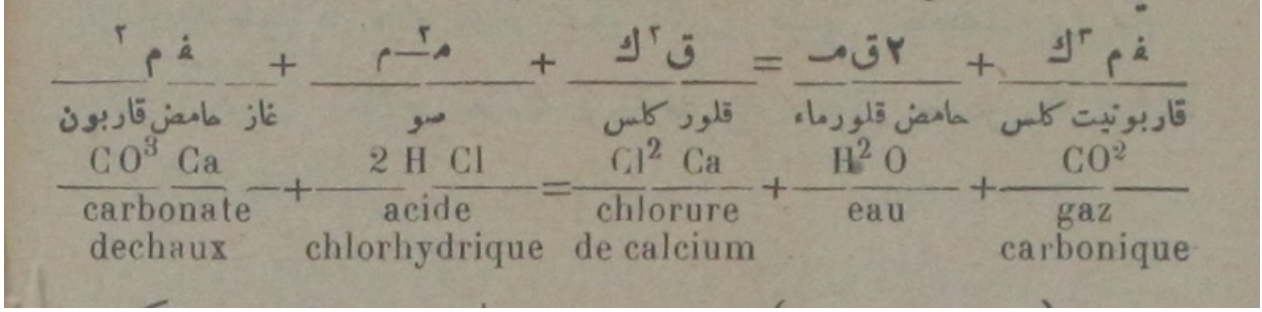
(**Madde-244**) **Hâımız-ı Karbon:** Karbonun miktar-ı azimde müvellidü'l- humûza derununda ihtirakı hâımız-ı karbon gazını fe mim kare tevlîd eder. Bu cisme hâımız-ı karbon tesmiye olunmuş ise de çok az sebatlı olan ve serbest bırakıldıkta su CO_2 ile bilâ-mâ hâımız-ı karbona fe mimkare tahallül eden hakiki hâımızın CO_2 bilâ-mâ'sıdır. Emlâh-ı mutedile ve hâımıziyye hakiki hâımız-ı karbona CO_2 mukabildirler.

(**Madde- 245**) **Hal-i Tabiîsi:** Alelade hâımız-ı karbon tesmiye olunan gaz hâımız-ı karbona fe mimkare gerek kalvîler ile memzûcen (karbonitler) ve gerek arzın şukûkundan ve hal-i ihtirakta bulunan ve volkanlardan intişâr ederek hal-i serbestide tesadüf olunur. Kabil-i şürb olan suların kaffesi gaz hâımız-ı karbonu havadır. Çitli, Vişi ve Selç? gibi bazıları o kadar hâımız-ı karbonu havadır ki havada feverân hasıl eder. Hâımız-ı karbon teneffüste, karbonun ihtirakında, tenvîr ve

⁸³ Eduard Grimaux, *Kimya-yı Gayr-ı Uzvî*, Cild-i Evvel, Mütercimleri: Aziz Mahmud-Abdi Bin Raif (İstanbul: Karabet Matbaası, 1307), 354-359.

teshinde müstâmel mevâdd-ı karboniyyeden tahammürât-ı küüliyyeden kezâlik kireç imalinde olduğu gibi karboniyetlerin hararet vasıtasıyla tahallülünden bir miktar-ı azîmde husûle gelir. Kimyahânelerde yahut sanayide tabiatta mebzûlen bulunan karbonit kilsî (tebeşir, beyaz mermer, inşaatta müstâmel taş) hâmız-ı klorma yahut hâmız-ı kibrit vasıtasıyla muamele ederek hâmız-ı karbon istihsal olunur

(Madde- 246) Havası: Gaz hâmız-ı karbon renksizdir. Sikleti 1,542 olduğundan havadan ziyade kesiftir ve bir litre gaz hâmız-ı karbon 1,966 gramdır. Bu sıklıktan dolayı kapalı yahut teceddüd havası gayr-ı kâfi mahallerde husûle geldiği zaman kuyularda ve şarabın tahammür etmekte olduğu kebir fiçılar derununda olduğu gibi hava-yı nesiminin kısm-ı süflâsında terâküm eder. Napoli civarında (Garü'l- kelb) derununda müşahede olunan asar aynı sebepten neşet eder. Mahall-i mezkûrun kısm-ı süflâsına terâküm etmiş olan hâmız-ı karbon tabakası kelbin boyundan mürtefi olduğu ve insaninkine vasıl olamadığı cihetle orada bir insan korkusuzca gezinebilirse de kelb boğulur.

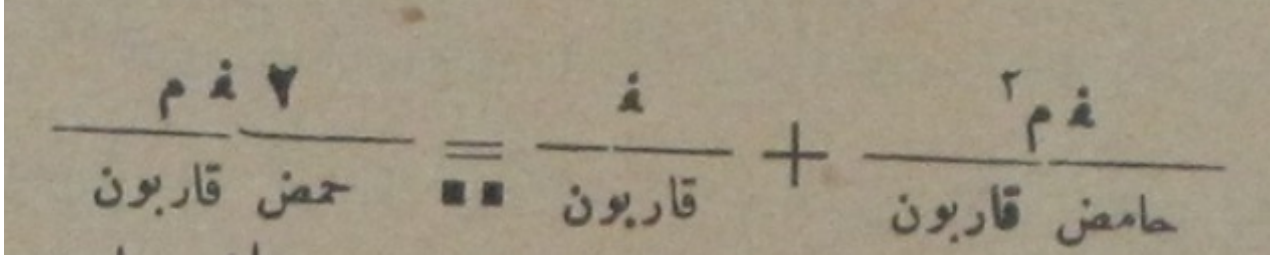
Hâmız-ı karbon gazı sabit değildir. 36 hava-yı nesimî tazyiki tahtında renksiz bir mâyi haline geçer. Mâyi hâmız-ı karbon tayararı ederken o kadar hararet isti'âre eder ki derece-i hararet -78 dereceye tenezzül eder ve bizzat hâmız-ı karbonun bir kısmı kar gibi hafif ve beyaz bir madde halinde tasallüb eder. Parmaklar arasında sulb hâmız-ı karbon ezilecek olur ise bir kızgın demirin yaptığı gibi cildin uzviyetine hâle getirir. İtır ile mahlût sulb hâmız-ı karbon derece-i hararetin tahte's- sıfır yüz derece tenzilini husûle getirir ki bu derece-i hararet birkaç dakikada bir kilogram civayı tasallüb ettirmeye müsaittir.

Gaz hâmız-ı karbon suda münhal olup su adi derecede ve adi tazyikte kendi hacmine müsavî gaz hal eder. Bu inhilâliyet tazyik ile ve tazyikle münasip suretle tezâyüd eder. Sunî meşrubât-ı gâziye kuvvetli bir tazyik tahtında gaz hâmız-ı karbon ile meşbû birtakım mayiâttır ki tazyikin tenâkusuyla hâmız-ı mezkûr feveran ederek mâyiden tebâüd eder. Bu mahlûlât hin-i galeyanda hâmız-ı karbonlarının kaffesini zayı ederler bunun içindir ki daima hâmız-ı karbon vasıtasıyla hal olmuş bir miktar cüzi karbonit kilsî havi olan su yüz derecede hâmızın tayararı sebebiyle milh-i mezkûru tersib eder. Vapur kazanlarının cüdrânında tessebbüt eden teressübât-ı sulbiyyenin kısm-ı azami karbonit kilsden müteşekkildir.

Gaz hâmız-ı karbonun mahlûlât-ı mâyiesi ekşimtırak bir lezzete maliktir. Bu ekşilik gazlı suları serinlendirici meşrubât gibi istimal ettirir ve onlar mavi turnusol kağıdını kırmızıya telvin eder.

Kireç suyu derununa gaz hâmız-ı karbon cereyanı sevk olundukta karbonit kils rüsubu hasıl olur ki mezkûr rüsub gazın bir miktar-ı kesiri vasıtasıyla münhal sâñî-i karbonit haline geçerek gaib olur.

Gaz-ı mezkûr karbon ile imlâ ve kızıl derecede teshin olunmuş fağfûrî bir boru derununa sevk olundukta hâmız-ı karbona tahavvül eder.

Husule gelen hâmız-ı karbonun hacmi gaz hâmız-ı karbonun iki mislidir.

Bu gazı mahmul olan hava-yı nesimî ihrak ve teneffüse gayr-ı salihdir. Müstâmel bir mum bu gaz derununda söner. Hâmız-ı karbonu mahmul bir hava-yı nesimîyi kabil-i teneffüs bir hale getirmek için gerek tecdid-i hava vasıtasıyla gerek kapalı mahaller derununa hâmız-ı mezkûru mass eden miktar-ı kesir leben-i kils atarak gaz hâmız-ı karbon oradan tebaüd olunur.

(Madde-246) Gaz Hâmız-ı Karbonun Uzviyet Üzerine Tesiri:

Hayli zaman gaz hâmız-ı karbonun basiten gayr-ı kabil-i teneffüs olup uzviyet üzerine tesir etmediği zannında bulunulduysa da Mösyö Claude Bernard'ın tecâribî gaz-ı mezkûrun bizzat mühlik olduğunu göstermiştir. Zira kuşlar adi havaya nispetle daha çok müvellidü'l- humûzayı havi ve fakat %13 hâmız-ı karbonu muhtevî bir hava-yı nesimî derununa gats olundukları zaman derakap mahnûkan olur. İhtinâk müvellidü'l- humûzanın fikdanından olmayıp lakin hâmız-ı karbonu daha kesir olan bir mahalde hâmız-ı mezkûrdan kurtulamayan dem-i veridî de hâmız-ı karbonun kesretindedir. Gaz hâmız-ı karbon cilt ile de mass olunur. Her ne kadar başı adi hava derununda bulunsa bile vücudu gaz hâmız-ı karbon derununa mağtûs olan kuşlar helak olur ve derhal hissizliği takip eden birtakım âraz-ı münebbihe irâe ederler. Gaz hâmız-ı karbon mübtel-i hiss gibi tecrübe olunmuş ise de istimâli faidesizdir”.

Ek-3

Hâmız-ı Karbon İmâline Mahsus Osmanlı Anonim Şirketi'nin Nizamnâme-i Dâhilîsi⁸⁴

“HÂMIZ-I KARBON İMÂLİ İÇİN TEŞEKKÜL EDEN ŞİRKETİN NİZAMNÂME-İ DÂHİLİSİDİR

İşbu nizamnâmenin birinci maddesinde mezkûr muamelâtı icrâ etmek üzere zirde vazîü'l- imza Dersaadet'te Galata'da Azaryan Hanında mukim tebaa-i Devlet-i Aliyye'den ve tüccardan Miltiyadi Sinyosoğlu tarafından şerait-i atıyyeye tevfikân Anonim Şirketi teşkil edilmiştir.

⁸⁴ BOA, A. DVN.MKL., 58/49,1.

BİRİNCİ FASIL

Şirketin Teşkilî ve Maksadı ve İsmi ve Merkezi Beyanındadır

Birinci Madde: Şirkete bilâbedel devr edilecek olan Fî 24 Şubat sene 325 tarihli ruhsatnameye tevfikân Hâmız-ı Karbon fabrikası inşa ve tesis ile işletmek ve ileride müvellidü'l-humûza ve asitler ve maden suları imal ve fûruht edebilmek üzere tertip ve ihracı zirde kararlaştırılan hisseler ashâbı beyninde bir Osmanlı Anonim Şirketi teşkil olunmuştur.

İkinci Madde: Şirketin unvanı Hâmız-ı Karbon İmaline Mahsus Osmanlı Anonim Şirketi olacak ve tabiiyeti sıfatıyla Devlet-i Aliyye'nin kavânin ve nizâmât-ı haliyye ve müstakbelesine tabi bulunacaktır.

Üçüncü Madde: Şirketin merkezi Dersâdet'te olacak ve Memâlik-i Osmâniyye'nin sair mahallerinde veya memâlik-i ecnebiyyede dahi şubeleri bulunabilecektir.

Dördüncü Madde: Şirketin müddeti bazı esbâbtan dolayı katı' veya müddeti temdid kılınmak gibi bir hal vukua gelmedikçe elli seneden ibaret olacaktır.

İKİNCİ FASIL

ŞİRKETİN SERMAYESİ BEYANINDADIR

Beşinci Madde: Şirketin sermayesi on beş bin Osmanlı lirasından ibaret olup beheri bir lira-yı Osmânî kıymetinde on beş bin hisseye münkasımdır ve bundan mâadâ bin aded müessis hissesi ihraç olunacaktır. Heyet-i umûmiyyenin işbu sermayeyi yüzde elli derecesine kadar tezyit etmeye salâhiyeti olacaktır.

Altıncı Madde: Şirket sermayesinin tamamı imza ve yüzde otuzu istihsâl olunduktan sonra suret-i katiyyede teşekkül etmiş addolunacak ve hissedar yazılanlara tediye ettikleri tekasıtı mübeyyin muvakkat senedât verilecek ve sermayenin üç rubunun tediyesinde ashâbı yedinde bulunan senedât-ı muvakkate senedât-ı asliyyeye tahvil edilecektir. Şirketin hisse senedâtının bir tarafı Türkçe ve diğer tarafı Fransızca veya sair lisanlar ile tanzim olunacaktır. İşbu senedat koçanlı defterlerden ihraç ve üzerlerine sıra numerosu vaz olacak ve şirketin mallarını ve meclis-i idare azasından ikisinin veyahut bir aza ile meclis-i idare tarafından mensup murahhasın imzalarını havi bulunacaktır. Hisse senedâtının kable'l- ihraç ikinci nüshası numune olmak üzere Ticaret ve Nafiâ Nezareti'ne tevdi edilecektir. Sermayenin baki kalan yüzde yetmişî şirketin ihtiyacatına göre Meclis-i İdarenin kararıyla Dersaadet ve sair lazım gelen mahalde elsine-i muhtelifede çıkan resmî ve gayriresmî bazı gazetelerle laakal otuz gün evvel ilan-ı keyfiyet olunarak mütâlebe olunacaktır.

Yedinci Madde: Hisseler bedelinin üç rub'u tediye oluncaya değin senedât ashâbının ismine muharrer olacak ve bedelinin yüzde otuzu tediye olunmadıkça kabil-i havale ve fûruht olamayacaktır. Ve bunların havale ve fûruhtı, şirketin defterine kayıt edilerek zîri bayi ile müşteri ve müdürandan biri tarafından imza olunmakla icrâ olunacak ve keyfiyet havale ve fûruhtı senette dahi zıkr ve işaret kılınacaktır. Bedelin üç rub'u tediye olunduktan sonra senedât hâmiline ait olmak üzere muharrer bulunacaktır.

Sekizinci Madde: Hisse senetleri şirket nazarında kabil-i inkisâm değildir ve şirket her hisse için bir sahip tanır. Bir hissedarın varis veya dâyinleri hiçbir vesile ile şirketin emvâl ve emlâkının taht-ı hacze vaz'ını talep ve şirketin umur-ı idaresine hiçbir vecihle müdahale edemezler ve istifa-

yı hukuk için şirketin sene-i muhasebe defâtiri ile heyet-i umûmiyenin kararlarını kabule mecburdurlar.

Dokuzuncu Madde: Evkât-ı muayyenede tekasıtı tediye olunmayan hisse senedâtının sahiplerinden te'hirat-ı vak'adan dolayı ihtar-ı keyfiyete hâcet kalmaksızın taksitin hulûlü gününden itibaren senevî yüzde dokuz hesabıyla faiz ahz olunacaktır.

Onuncu Madde: Şirketin taksitleri vaktiyle tediye edilmeyen senedât ashâbı aleyhine ikame-i dava etmeğe ve hisseleri dahi satmağa salahiyeti olacaktır ve bu makûle satılması lazım gelen hisse senedâtının numaraları gazeteler marifetiyle neşir ve ilan olunarak tarih-i ilandan on beş gün sonra şirket hiçbir gûna ihtar ve muâmelât-ı adliyeye mecbur olmamak ve zarar ve ziyanı sahibine ait olmak üzere Dersâdet'te müzayede tarikiyle hisseleri sattıracaktır. Bu vecihle fûruht olunan senedât iptal olunacak ve müşterilere eski senetlerin numaralarını hâvi olmak üzere yeni senedât îtâ kılınacaktır. Satılan senedin esmân-ı hâsilası hissedarın şirkete olan deynine hasr ve tahsis olunur ve noksanı ondan talep olunacağı gibi fazlası varsa ona îtâ olunur.

ÜÇÜNCÜ FASIL

ŞİRKETİN İDÂRE-İ DÂHİLİYESİ BEYANINDADIR

On Birinci Madde: Şirketin umûr-ı mesâlihi heyet-i umûmiyye tarafından mansub ve laakal nısfı tebaa-i Osmanîye'den olmak üzere beşten yediye kadar azadan mürekkep bir meclis-i idareye ihale olunur ve şu kadar ki ilk defa teşkil olunan meclis-i idare heyeti Sinyosoğlu Aleko ve Sinusoğlu Miltiyadi ve Arvanitidi Yorgi ve Arvanitidi Lionidas efendilerle Mösyö Lionidas Zarifi ve Mösyö Nikola Zarkali'den müteşekkildir. Bunların memuriyetleri heyet-i umûmiyyenin tasdikine muallak olmayıp beşinci senenin hesabâtı hakkında karar verilmek üzere ictimâ edecek olan heyet-i umûmiyyenin ictimâına değin devam edecektir.

On ikinci Madde: Beş sene müddet için tayin olunan azanın müddet-i memuriyetleri hitâm bulduktan sonra meclis-i idareye intihâb olunacak azanın ilk teceddüdünde kura ile ve ondan sonra kıdem itibariyle her sene bir veya ikisi çıkarılarak yerlerine ahiri intihâb ve tayin kılınacaktır. Şu kadar ki çıkan azanın tekrar intihabı câiz olacaktır.

On Üçüncü Madde: Meclis-i idarenin ictimâi icab-ı maslahata tâbi olacak ise de ayda bir defa şirket merkezinde toplanması lâbüddür. Müzakerâtın müteber olması lâakal nısfından ziyade azanın bizzat huzuruna menuttur. Meclis-i idarenin kararları hazır bulunan azanın ekseriyet-i arasıyla müteber olur. Tesâvî-i ârâ vukûunda keyfiyet ictimâ-i âtîye ta'lik edilir ve onda dahi tesâvî-i ârâ vukû bulursa mevzubahis olan teklif red edilir.

On Dördüncü Madde: Meclis-i İdare'nin müzakerâtı zabıt defterine kaydolunur ve ziri reis ile hazır-ı bil-meclis bulunan aza tarafından imza edilir. Zabtın sureti veya bir fıkra-i muhrecesi müteber olmak için reis veya vekili tarafından imza olunmak lazım gelir.

On Beşinci Madde: İdare meclisi azasından her biri şirketin laakal yüz adet hisse senedâtına malik olması lazım gelir. Senedât-ı mezkûre şirketin sandığına tevdi olunacak ve müddet-i memuriyetleri zarfında satılamayacaktır. Bunların üzerine fûruhtı câiz olmadığını mübeyyin bir damga vurulacaktır.

On Altıncı Madde: Meclis-i idare azasından bir veya birkaçının vefatı veya istifası vukuundan veya sair bir sebepten dolayı bir veya birkaç aza yeri münhal kalır ise meclis-i idare onların yerine muvakkaten aza tayin eyleyecek ve intihâb-ı kat'î gelecek heyet-i umûmiyye tarafından icrâ olunacaktır.

On Yedinci Madde: Meclis-i idare her sene içlerinden birini reis intihâb eder ve reisin gıyâbında vekâlet etmek üzere azadan birini tayin eyleyler.

On Sekizinci Madde: Azadan memâlik-i ecnebiyyede ikamet edenler veya muvakkaten gaybûbet edenler esna-yı müzakerâtta kendilerine vekâlet etmek üzere refiklerinden azadan birini tayin edebilirler. Şu kadar ki vekâlet edecek azanın kendi re'yi dahil olduğu halde ikiden ziyade re'yi olamayacaktır.

On Dokuzuncu Madde: Meclis-i idare, Şirketin umûr ve emvâlinin idaresi için iktidar-ı tamı haizdir ve hatta sulh olmak ve hüküm tayin etmek salâhiyetine dahi maliktir ve heyet-i umûmiyyeye arz olunacak hesabâtı tanzim ile tevzî olunacak temettüün miktarını teklif eder. Meclis-i idarenin reisi gerek müddeî ve gerek müddeî-aleyh sıfatıyla huzur-u mehâkimde bizzat veya bi'l-vekalet vekalet eyleyler.

Yirminci Madde: Meclis-i İdare mevâdd-ı mahsûsa ve bir müddet-i muayyene için hâiz olduğu iktidarı kısmen veyahud tamamen azasından bir veya birkaç zata bâ-vekâlet-i mahsûsa ihale edeceği misillü, mesâlih-i câriyenin rü'yet ve tesviyesi için hariçten dahi bir veya birkaç zatı tevkil eyleyebilir.

Yirmi Birinci Madde: Meclis-i idare azası hasılat-ı safiyeden kendilerine tahsis kılınacak hisseden başka mecliste hazır bulunacakları günler için hissedâran heyet-i umûmiyyesince takdir ve tayin edilecek bir ücret dahi ahz edeceklerdir.

DÖRDÜNCÜ FASIL

HEYET-İ UMÛMİYYE BEYANINDADIR

Yirmi İkinci Madde: Suret-i muntazamada akd-i ictimâ eden heyet-i umûmiyye umûm hissedarânın heyet-i mecmûası makamında bulunur.

Yirmi Üçüncü Madde: Heyet-i umûmiyye her sene Mart ayı zarfında şirketin merkezinde, veya memâlik-i Osmânîyye dahilinde meclis-i idare tarafından tayin olunacak mahalde suret-i âdiyede akd-i ictimâ eder. Bundan başka meclis-i idare icap eyledikçe suret-i fevkalâdede olarak heyet-i umûmiyyeyi davet edebilir.

Yirmi Dördüncü Madde: Heyet-i umûmiyye vekâleten veya asâleten lâakal elli hisseye malik olan hissedarândan mürekkep olacaktır. Heyet-i umûmiyyede gerek asâleten ve gerek vekâleten hazır bulunan hissedarânın her elli hisse için bir re'yi olacak ve her bir hissedarın beşten ziyade re'yi olamayacaktır.

Yirmi Beşinci Madde: Davetnâmeler yevm-i ictimâdan lâakal bir mah evvel altıncı maddede beyan edildiği vecihle gazeteler ile ilan olunacaktır.

Yirmi Altıncı Madde: Heyet-i umûmiyye gerek asâleten ve gerek vekâleten Şirket sermayesinin nisfina müsâvî hisse senedâtına malik hissedarlar hazır bulunur ise teşkil etmiş addolunur. Heyet-i umûmiyyede hazır bulunacak hissedarânın mutasarrıf oldukları hisselerin

sâlifü'z zikr nisfina müsâvî olup olmadığı anlaşılacak üzere hisse senetlerini on gün zarfında meclis-i idare tarafından irâe olunacak mahalle teslim etmeleri davetnâmelerde ihtar olunacaktır. İşbu heyet-i umûmiyyenin defa-i ûlâ ictimâında hazır bulunan hissedarânın asâleten ve vekâleten hâmil oldukları hisse senedâtının miktarı derece-i kifâyede olmadığı halde heyet-i umûmiyye ikinci defa olarak ictimâa davet edilir. İşbu ikinci ictimâda hazır bulunan hissedarân hisselerinin miktarı ne olursa olsun birinci ictimâda müzakere olunmasına karar verilmiş olan husûsat hakkında icrâ-yı müzakerât edeceklerdir ve bu vechile cereyan eden müzakerât mer'î ve mûteber olacaktır. Birinci ictimâ ile ikinci ictimâ beynindeki müddet bir mahdan ziyade olmayacak ve ikinci ictimân davetnâmeleri yirmi gün evvel icab edenlere gönderilecektir.

Yirmi Yedinci Madde: Heyet-i umûmiyyede meclis-i idare reisi riyâset eder ve reis mevcud olmadığı halde meclis-i idare azası içlerinden birini reis vekâletine intihâb ederler. Heyet-i umûmiyyede hazır olup en ziyade hisseye malik olanlardan iki hissedar re'y toplamak hizmetini ifâ eder. Heyet-i umûmiyye kâtibi, reis ile re'y toplamaya memur olanlar tarafından tayin olunur.

Yirmi Sekizinci Madde: Heyet-i umûmiyyede müzakere olunan husûsâta ekseriyet-i ârâ ile karar verilir. Müzakere olunacak mevâddın cetveli meclis-i idare tarafından tanzim edilir. İşbu cetvele dahil olacak mevâdd, meclis-i idarenin teklifâtıyla heyet-i umûmiyye azasından olup hâmil oldukları hisselerin bedeli şirket sermayesinin lâakal yüzde yirmisine bâliğ olan hissedarân tarafından yevm-i ictimâdan lâakal yirmi gün evvel tahriren vukû bulacak teklifâtan ibaret olacaktır. İşbu cetvele dahil olmayan husûsat heyet-i umûmiyyede müzakere olunamaz.

Yirmi Dokuzuncu Madde: Heyet-i umûmiyye bi'l-cümle hesabâtın tedkiki için gerek hissedarândan ve gerek hariçten bir veya müteaddid müfettiş tayin eder.

Otuzuncu Madde: Beher sene akd-ı ictimâ edecek olan heyet-i umûmiyye, Şirketin umûr ve mesâlihine dair her sene meclis-i idare tarafından takdim olunan layiha ile hesabâta dair müfettiş tarafından verilen raportun kıraatını istimâ ve hesabâtı lede'l- müzakere ya kabul veya red eder ve hisse-i temettüü tayin eyler. Tebeddülü iktiza eden meclis-i idare azasının yerlerine diğerlerini nasb eder. Ve şirketin bi'l-cümle umûr ve husûsatı hakkında bil-müzakere karar-ı kati îtâ ve meclis-i idarenin icab ederse iktidarını tevsi' eder. Fakat heyet-i umûmiyyede asâleten ve vekâleten şirket sermayesinin lâakal sülûsânına müsâvî hisseler ashâbının ekseriyet-i ârâsı olmadıkça sermayenin tezyidine karar verilemez.

Otuz Birinci Madde: Heyet-i umûmiyyenin zabt olunan müzakerâtı bir defter-i mahsûsa kayıt ve zîri heyet-i umûmiyye reisi ile re'y toplamaya memur olanlar ve katip tarafından imza edilir. Heyet-i umûmiyyenin her ictimâında hazır bulunan hissedarânın esâmîsi ile ikametgâhını ve her birinin hâmil olduğu hisselerin miktarını mübeyyin bir cetvel tanzim ile mevcut olanlar tarafından imza edilip zabıt defterinin o günkü varakasına rabt ve talep vukûunda alâkadarâne tebliğ olunur.

Otuz İkinci Madde: Lace'l-ihticâc ibraz olunacak heyet-i umûmiyyenin zabıt sureti veya fikirât-ı mustahrecesi, meclis-i idare reis veya vekili tarafından imza edilir.

Otuz Üçüncü Madde: Heyet-i umûmiyye tarafından işbu nizamnâme ahkâmına tevfikân verilecek kararların kabulü kaybolan veya muhalif re'yde bulunan hissedarân için dahi mecburi'ül-icrâdır.

BEŞİNCİ FASIL

HESABÂT-I SENEVÎYYE VE MÜFREDÂT DEFTERİ BEYANINDADIR

Otuz Dördüncü Madde: Şirket'in sene-i maliyesi Mart ibdidasından bed'en ile Şubat'ın son günü hitâm bulur. Fakat birinci sene-i maliye müstesna olarak Şirketin suret-i katiyyede teŐkili tarihiyle ertesini Şubat'ın son günü beynindeki müddeti Őâmil olacaktır. Meclis-i idare her sene nihayetinde Şirketin matlûbat ve düyunatını hâvi bir defter-i umûmî tanzim ve işbu defter ile muvazene defterini ve hesabâtı heyet-i umûmiyyenin⁸⁵ ictimâından kırk gün evvel müfettiŐlere irâe edecek ve heyet-i umûmiyyenin hin-i ictimâında ona takdim eyleyecektir. Heyet-i umûmiyyeye dahil olmak salâhiyetini haiz olan her hissedar mezkûr defterleri ve hesabâtı mütâlaa ve muayene edebilmeleri zımında müfettiŐler tarafından yevm-i içtimadan on gün evvel nazar-ı mütalaalarına amade bulundurulacaktır.

ALTINCI FASIL

TEMETTÜATIN SURET-İ TAKSİMİ BEYANINDADIR

Otuz Beşinci Madde: Şirket'in temettuat-ı safiye-i senevîyyesinden evvela bilâ-istisna hisselerin cümlesine faiz olarak yüzde altı ve saniyen ihtiyat akçesini teşkil etmek üzere yüzde beş ve salisen yüzde on beş meclis-i idareye ifrâz olunduktan sonra yüzde otuzu müessis hisselerine ve yüzde yetmiŐi hisse-i temettü' namıyla hissedarâna tevzî edilir.

YEDİNCİ FASIL

İHTİYAT AKÇESİ BEYANINDADIR

Otuz Altıncı Madde: İhtiyat akçesi otuz beşinci madde mucibince temettuat-ı senevîyyeden müfrez mebâliğin terâkümünden teşekkül edecek ve masârif-i fevkalâde ve gayr-i melhûzaya karŐılık tutulacak ve işbu akçenin miktarı Şirket sermayesinin humsuna müsâvî bir raddeye bâliğ oldukça ihtiyat akçesi ifrâz olunmayacaktır.

Otuz Yedinci Madde: Hasılat-ı senevîyye hisse başına yüzde altı faiz itasına kifâyet etmediğ i takdirde noksanı ihtiyat akçesinden ikmâl edilebilecektir.

Otuz Sekizinci Madde: Şirketin inkızâ-yı müddetinde veya bi'l-cümle taahhüdatı ifâ olunduktan sonra ihtiyat akçesi bi'l- cümle hissedarân beyninde taksim olunacaktır.

SEKİZİNCİ FASIL

ŞİRKETİN TEMDİD-İ MÜDDETİ VE FESHİ VE KAT'-I MUÂMELÂTI BEYANINDADIR

Otuz Dokuzuncu Madde: Meclis-i idare her ne vakit ve her ne sebeple olursa olsun heyet-i umûmiyyeyi ictimâa davetle Şirketin müddetinin temdidini veya feshiyle kat'-ı muamelâtını veyahut sair Şirket ile birleşmesini teklif edebilir. Şu kadar ki temdid-i müddet edilmesi veya icab ederse Şirketin sair Şirket ile birleŐmesi ve işbu nizamnâme ahkâmının tebdil edilmesi maddeleri her halde hükümet-i seniyyenin ruhsatına mütevakkıftır.

⁸⁵ Tayy edilmiştir.

Kırkıncı Madde: Meclis-i idare şirket sermayesinin üç rub'u zayi olduğu halde Şirketin feshine veya devamına karar verilmek üzere heyet-i umûmiyyeyi davet eder.

Kırk Birinci Madde: Şirketin müddeti münkaziyye oldukça veya müddeti teknil olmaksızın fesih olundukta ictimâ eden heyet-i umûmiyye Şirketin suret-i kat'-ı muamelât ve hesabâtına karar verecek ve kat'-ı hesap için bir veya birkaç memur tayin edecektir. Heyet-i umûmiyye Şirketin mevcut olduğu zamanlarda olduğu gibi kat'-ı muamelât esnasında dahi iktidar ve salâhiyetini istimâle devam edecektir. Kat'-i muhasebe memurları heyet-i umûmiyyenin kararı ve Hükümet-i Seniyye'nin müsaadesi ile Şirket-i mefsûhanın hukuk ve senedât ve taahhüdâtını diğer bir şirkete veya ahir bir kimseye devr ve ferâğ edebileceklerdir.

Kırk İkinci Madde: İşbu faslın hâvi olduğu maddelerde gösterilen husûsâta karar vermek üzere suret-i fevkalâdede davet edilecek heyet-i umûmiyyede Şirket sermayesinin lâakaal nısfına müsâvî hisse senedâtını hâmil hissedarân hazır olmadıkça cereyan edecek müzakerât makbûl ve mûteber olamaz.

LÂHİKA

Her sene heyet-i umumiyyede meclis-i idare ve muhasebe müfettişleri tarafından kıraat olunan raporlar ile meclisin suret-i in'ikadını mübeyyin zabtnâmelerden ve senelik bilanço ve meclis mukarrerâtından dört nüshası heyet-i umumiyyenin in'ikadının akabinde Ticaret Nezâreti'ne itâ olunacağı gibi meclis mukarrerâtı ve ilk senelik bilanço sureti Dersaadet'ten biri Türkçe olmak üzere lâakal iki nüshasıyla neşr edilecektir.

Her sene heyet-i umumiyyenin içtimâ nihayet yirmi gün akdem tehiren Ticaret Nezâreti'ne ihbar olunacak ve bunda hazır bulunmak üzere Nezâret erkânından bir komiser talep edilecektir. Komiser zabtnâmeye imza edecektir.

Şirketin memûrini ekseriyetle tebaa-i Osmaniyye'den olacak ve muhâberât ve muâmelât Türkçe cereyan edecektir. İstatistik İdaresince itâ olunacak numunesine tevfikân her sene muâmelâta dair bir istatistik cetveli tanzim ve nezârete takdim olunacaktır.

İşbu nizamnâme-i dahilî sureti şirketin teşkiline alelusûl hükümetçe müsaade buyurulduktan ? bir ay sonra Dersaadet'te takdim ve tâbi ve diğer bir muteber gazete ile aynen veya icmâlen neşr olunacaktır.

Şirket muâmelâtı veya şubât idaresi olan yerlerin cerâid-i resmiyyesi ile dahi nizamnâme-i dâhilîsi icmâlini ve her sene heyet-i umumiyye mukarrerâtını ilana mecburdur.

Nizamnâme-i dahilide hükümetin müsaadesiyle vuku bulacak her gûne tadilât iki gazete ile ilan olunacaktır.

Aslına mutabıktır Fî 19 Cemaziyülevvel Sene 1328 ve Fî 15 Mayıs Sene (1)326

İşbu nizamnâme-i dahilî şeref-vârîd olan 25 Cemaziyülevvel Sene (1)328 ve 22 Mayıs Sene (1)326 tarihli ve yüz yetmiş bir numaralı tezkire-i samiye ile tebliğ buyurulan irade-i seniye-i hazret-i padişahiye tevfikân tanzim kılınmıştır".

Ek-4

Hâmız-ı Karbon İmaline Mahsus Osmanlı Anonim Şirketi'nin Nizamnâme Layihasının Sadaret Makamına Gönderildiğine ve İlgili Kısımlarının Ticaret İdaresince Düzeltildiğine Dair Belge.⁸⁶

“Ticaret ve Nafia Nezâreti
Ticaret Daire-i Umûmiyyesi
Adet
33

Huzûr-ı Sâmi-i Cenâb-ı Sadâret-Penâhîye

Hülâsa: Hâmız-ı Karbon İmaline Mahsus Osmanlı Anonim Şirketi Nizamnâme-i Dâhilîsi Layihasının Takdim Kalındığına Dair

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir.

Merkezi Dersaadet'te olmak ve hâmız-ı karbon fabrikası inşa ve tesis ile işletmek ve ileride de mütevellidül-hâmız ve asitler ve maden suları imâl ve fûruht edebilmek üzere elli sene müddet ve on beş bin Osmanlı lirası sermaye ile “ Hâmız-ı Karbon İmâlîne Mahsus Osmanlı Anonm Şirketi” unvanı altında teşkil edeceği Osmanlı Anonim Şirketi nizamnâme-i dâhilîsi layihasının rabtıyla iktizasının ifâsı Galata'da Azaryan Hanı'nda mukim tebaa-i devlet-i aliyyeden ve tüccardan Miltiyadi Sinyosoğlu tarafından verilen arzuhalde istida edilmiş ve mezkûr nizamnâme layihasının icap eden mahalleri Ticaret İdaresince tadil ve tashih olunarak nüsha-i mübeyyizesi leffen takdim-i huzûr-ı dâver-i efhâmileri kılınmış olmağla îfâ-yı muktezâsı merhûn-ı müsâade-i celîle-i cenâb-ı sadâret-penâhîleridir. Ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyü'l- emrindir.

Fî 11 Rebiyülahir Sene (1)328 ve Fî 8 Nisan Sene (1)326
Ticaret ve Nafia Nazırı Namına
Ticaret Müdür-i Umûmîsi
imza”

Ek-5

Hâmız-ı Karbon İmaline Mahsus Osmanlı Anonim Şirketi'nin Nizamnâme-i Dâhilîsinin Yirmi Üçüncü Maddesinin Değiştirildiğine Dair Belge.⁸⁷

“Ticaret ve Ziraat Nezâreti
Ticaret Müdüriyet-i Umûmiyyesi
Umûmî ...
Husûsî 47

⁸⁶ BOA, ŞD, 1230/21,1.

⁸⁷ BOA, A.DVN.MKL., 58-A/49,6.

Huzur-ı Sâmi-i Cenâb-ı Sadaret-Penâhîye

Hülasa: Hâmız-ı Karbon İmâline Mahsus Osmanlı Anonim Şirketi Nizamnâme-i Dâhilîsinden Tadili İcrâ Edilen Maddenin Bi'l-Tescil Takdim Kılındığına Dair

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir.

“Hâmız-ı Karbon İmâline Mahsus Osmanlı Anonim Şirketi” nizamnâme-i dahilîsinden tadili icrâ edilen yirmi üçüncü maddeyi havi iki nüsha Dersaadet Katib-i Adillîği'ne tescil ettirilerek bunlardan birisi şirket-i mezkûreye tesyîr diğeri de alelusul Divân-ı Hümâyûn Kalemî'nde hıfz olunmak üzere leffen takdim kılınmış olmağla ol bâbda emr u ferman hazret-i veliyü'l- emrindir.

Fî 8 Şaban Sene 1332 ve Fî 18 Haziran Sene (1)330

Ticaret ve Ziraat Nazırı

Süleyman Elbistan”

Ek-6

Hâmız-ı Karbon İmaline Mahsus Anonim Şirketi'nin Ominyom Şark Sanayi Anonim Şirketi'ne Devir ve Ferağına Dair Belge.⁸⁸

“TİCARET VE ZİRAAT NEZÂRETİ TİCARET MÜDÜRİYET-İ UMÛMÎYYESİ 56/17

Hülasa: Hâmız-ı Karbon Şirketi'nin? Hakkında

Huzûr-ı Sâmi-i Cenâb-ı Sadaret-Penahîye

Mâruz-ı çâker-i kemîneleridir

Hâmız-ı Karbon İmâline Mahsûs Osmanlı Anonim Şirketi'nin 15 Teşrinisani Sene (1)336 tarihinde in'ikad eden hissedaran heyet-i umûmîyyesince hal-i tasfiyeye vaz'ıyla kaffe-i düyûn ve mevcûdâtının “Omniyom Şark Sınâi Anonim Şirketi” nam Osmanlı şirketine devr ve ferâğı karargîr olmasına ve devr-i vâki Omniyom Şirketi'nin 22 Teşrinisani Sene (1)336 tarihinde toplanan hissedaran heyet-i umûmîyyesince de kabul edilmesine binaen nizamnâme-i dâhilîsinin kırk birinci maddesi mucibince muamele-i devr ve ferâğın icrâ ve itmâmına nezâret-i acizîce müsaade edilmiş ve Hâmız-ı Karbon Şirketi elyevm münfesih bulunmuş olmağla Divan-ı Hümâyunca kaydına ona göre işaret edilmek üzere arz ve beyan-ı keyfiyete ibtidar kılındı ol bâbda ve her halde emr u fermân hazret-i veliyü'l- emrindir.

Fî 25 Recep Sene (1)339 Fî 3 Nisan (1)337

Ticaret ve Ziraat Nazırı Namına

Müsteşar

İmza”.

⁸⁸ BOA, *BEO*, 4681/351043,2.